

Kv Görväln 1, Stockholm

Kulturmiljöanalys

Slutversion 2022-09-09

UPPDRAG

Uppdragsnummer: 325301
Titel på rapporten: Kulturmiljöanalys Kv Görväln 1, Stockholm
Version: Slutversion
Datum: 2022-09-09

MEDVERKANDE

Beställare: Samhällsbyggnadsbolaget i Norden AB
Kontaktperson: Karl-Erik Larsson

Uppdragsansvarig: Martin Lagergren

Handläggare: Martina Berglund, Reichmann Antikvarier AB

ÖVRIGT

Rapport: *Rapporten läses vid utskrift i liggande A3.*

Bilder och illustrationer är skapade av Tyréns AB om inget annat anges.

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLL

INLEDNING.....	5	KULTURVÄRDEN	40
Bakgrund och syfte	5	ÅRSTA MED ÅRSTA CENTRUM	40
Avgränsningar	5	KVARTEREN KRING BRÄNNINGEVÄGEN	40
Tidigare utredningar	5	PLANOMRÅDET/KV GÖRVÄLN 1	40
Disposition	5		
Metod	7	FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR FÖRÄNDRING.....	41
FÖRUTSÄTTNINGAR.....	8	MÖTET MED BRÄNNINGEVÄGEN	41
Översiktsplan	8	ANGREPPSSÄTT	41
Stockholms byggnadsordning	9	SKALA.....	41
Stockholms Arkitekturpolicy	10	SKUGGNING	41
Gällande Stadsplan	11	MATERIAL OCH KULÖR.....	41
Plan- och bygglagen	12		
Kulturhistorisk klassificering.....	13	KÄLLFÖRTECKNING.....	42
Miljöbalken (1988:808).....	13	Tryckta källor och litteratur.....	42
		Otryckta källor	42
HISTORIK.....	14	Historiska kartor och bilder	42
Smalhus i sovstäder	14		
EFTERKRIGSTIDENS FÖRSTÄDER	15		
Årsta - inte bara sovstad	17		
FÖRÄNDRINGAR - FÖRTÄTNINGAR.....	26		
Stadsdelen Årsta	26		
NULÄGE OCH KARAKTÄRSDRAG	28		
Stadsdelen Årsta	28		
Gaturum Bränningevägen/Skedviksvägen.....	29		
Kv Görväln 1	31		
Kv Görväln 2	34		
Kv Görväln 4	34		
Kv Svärdlången 6, 7 och 8.....	35		
Kv Årstalund och kv Årsjön	36		
Kv Skedviken	37		
Kv Erken, Tämnaren och Ekoln	38		

Vy längs Bränningevägen västerut med kv Görvaln 1 till höger och kv Svärdlängen 7 till vänster.

INLEDNING

BAKGRUND OCH SYFTE

I samband med detaljplanearbete inom kv Görväln 1 i stadsdelen Årsta i Stockholm har Tyréns AB fått i uppdrag av Samhällsbyggnadsbolaget i Norden AB att ta fram ett kulturmiljöunderlag. Planförslaget omfattar påbyggnad av den befintliga fastigheten i kv Görväln 1, en f d korsettfabrik. Årsta centrum som ligger strax intill den aktuella fastigheten, är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården där stor hänsyn skall tas till såväl helhetsmiljöns som de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värde.

Utredningen ska bidra med kunskap om stadsdelen Årsta i allmänhet och dess centrala delar i synnerhet. Genom att undersöka vilka faktorer som påverkar stadsdelens planering kan Årsta sättas in i ett kulturhistoriskt sammanhang. Utifrån det identifieras och definieras bebyggelsens kulturvärden och kulturmiljökvalitéer.

Meningen är att utredningens resultat ska integreras i byggaktörens och stadens utvecklingsplaner för området.

VAD ÄR EN KULTURMILJÖANALYS?

Syftet med en kulturmiljöanalys är att fungera som underlag i planeringsprocesser och vid projektering. Kulturmiljön är en tillgång i planeringen som bidrar till en hållbar samhällsutveckling. Vi kan aktivt välja vilka mänskliga spår och avtryck som blir avläsbara i framtiden. Kunskap om samhällets utveckling och de historiska processerna är en förutsättning för att kunna avläsa varför landskapet ser ut som det gör idag. Bärande berättelser identifieras, liksom även de fysiskt avläsbara uttrycken som återspeglar dem. Genom att belysa vad som är kännetecknande för en miljö ges underlag för bedömning av områdets möjligheter och begränsningar för förändring. För att förstå hur dessa avspeglas i landskapet och är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling lyfts de fram som värdebärande karaktärsdrag.

Värdebärande karaktärsdrag är de strukturer, funktioner, samband och egenskaper som starkt präglar och upprätthåller landskapets/platsens/bebyggelsemiljöns karaktär. Kulturmiljöanalysen skapar förutsättningar för att göra medvetna förändringar som tar avstamp i miljöns kulturmiljökvaliteter.

Syftet med en kulturmiljöanalys är också att skapa underlag för god miljöanpassning. Kulturmiljövården ska tillvaratas, negativ påverkan ska minimeras och skador ska så långt som möjligt förebyggas. För att det ska kunna ske, behöver projektet underlag om vilka kulturmiljövården som finns, hur dessa karaktäriserar området, och hur områdets karaktär kan bibehållas eller stärkas.

En kulturmiljöanalys följs ofta av en konsekvensanalys. Det är en utredning och analys av hur kulturvärdena påverkas och vilka konsekvenserna blir för området vid en föreslagen ändring av en byggnad eller ett område.

AVGRÄNSNINGAR

Utredningen är koncentrerad till kv Görväln 1 och till aktuella fastigheter i direkt anslutning till planområdet; kv Görväln 2, kv Svärdlången och kv Ekoln. Utredningen omfattar även kv Skedviken samt kv Årstalund till vissa delar. Analysen omfattar på ett mer övergripande sätt även stadsdelen Årsta där relevant historik och nuläge beskrivs och där den centrala delen av Årsta är i fokus. Utblickar till andra närliggande miljöer som är av relevans för förståelse och sammanhang inbegrips också under tematiska texter.

TIDIGARE UTREDNINGAR

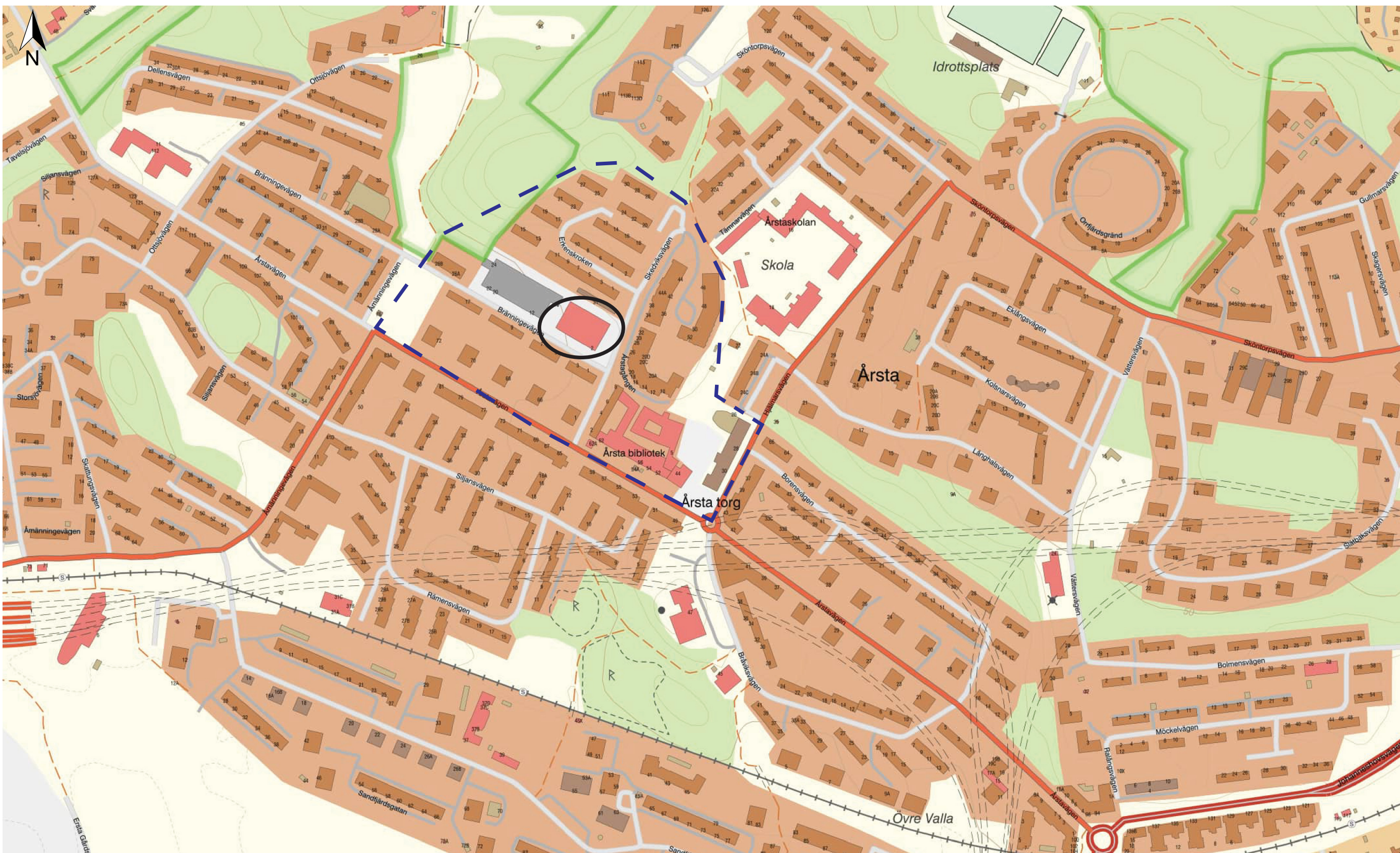
Några tidigare utförda kulturhistoriska utredningar avseende kvarterens fastigheter är inte kända.

DISPOSITION

Rapporten inleds med ett förutsättningskapitel. Därpå följer historik och ett kapitel om de förändringar och förtätningar som har gjorts inom den berörda fastigheten och de förtätningar som gjorts i närområdet. kapitlet Nuläge och karaktärsdrag beskrivs hur område och bebyggelse ser ut idag. Rapporten avslutas med en redogörelse för kulturvärden och värdebärande karaktärsdrag samt ett medskick inför fortsatt planering. I kulturmiljöanalysen växlar huvudtext och tematexter om särskilda företeelser.

Snedbild från Start-PM (dat 2020-04-08) med planområdet markerat.

Streckad blå linje markerar ett ungefärligt utredningsområde som främst inbegriper fastigheter i närmast anslutning till det aktuella planområdet. Kv Görväln 1 är inringad i svart. Källa: Lantmäteriet.

METOD

Föreliggande utredning har utförts av byggnadsantikvarisk kompetens. Den bygger på befintligt kunskaps- och planeringsunderlag, fältbesiktning, arkivmaterial samt studier av historiskt kartmaterial. Inledningsvis sammanställs förutsättningar såsom gällande planer, program och aktuell lagstiftning.

Utredningsområdets historik beskrivs och området sätts i ett kulturhistoriskt och geografiskt sammanhang. De historiska processer och förutsättningar som utgör grunden till de fysiska uttryck och funktioner som präglar dagens landskap förklaras.

Slutligen beskrivs byggnadernas kvaliteter och värden som är betydelsefulla att ta hänsyn till vid förändring och utveckling av området.

Utredningens metodik tar stöd i Riksantikvarieämbetets plattform Kulturhistorisk värdering och urval (2015) och Boverkets föreskrifter och allmänna råd (BFS 2016:6, 1:2213).

Plattform för kulturhistorisk värdering och urval (RAÄ)

Riksantikvarieämbetets (RAÄ) "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" från 2015 ligger till grund för den antikvariska värderingsmetodiken. Enligt plattformen (s.37) kan kulturhistoriskt värde definieras enligt följande:

"Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".

All fysisk miljö är trots detta inte lika värdefull. Kulturhistoriska värden kan i varierande grad tillskrivas enskilda byggnader, anläggningar och fornlämningar såväl som hela miljöer eller stora landskapsavsnitt. RAÄ förklarar vidare:

"Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna och kommunicera kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde".

En kulturmiljö kan även värderas utifrån andra aspekter än rent kulturhistoriska. Det kan t.ex. vara estetiska och stadsbildsmässiga värden eller sociala aspekter som handlar om människors personliga relationer till en plats eller att en bekant och historisk miljö bidrar till upplevelse av samhörighet och trygghet.

I begreppet kulturmiljö ligger en värdering av kulturmiljöns kulturhistoriska värde, som kan bedömmas vara högt eller lågt. Värderingen är i sin tur kopplad till lagrum där hänsyn till kulturmiljön är lagstadgad, bl.a. kulturmiljölagen och plan- och bygglagen. Plattformen/metoden ger förhållningssätt och riktlinjer i arbetet med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturmiljön. Denna kulturmiljöanalys innefattar de två inledande stegen, Beskrivande och Analyserande, samt ger råd inför det tredje steget. Steg tre och fyra, Planerande och Beslutande, syftar till att ta ställning till framtida hantering av kulturhistoriska värden.

A) Beskrivande

I det beskrivande delmomentet sker inventering och beskrivning av de kulturhistoriska värden som återspeglas.

Svarar på frågorna: Vad har hänt? Vad finns? Vad återspeglas?

B) Analyserande

I det analyserande delmomentet görs den egentliga värderingen, vilka värden finns och i vilken hög grad återspeglas de? I analysen studeras vilka möjligheter till kunskap och förståelse platsen/objektet har, hur fullständig den förmedlade bilden blir, samt hur relevant den förmedlade kunskapen är.

Svarar på frågorna: Vilka är värdena? Vilka är de höga värdena?

C) Planerande

I det planerande delmomentet förs en prioritering och planering, med avseende på eventuella hot och förutsättningar för bevarandet och utvecklingen av de kulturhistoriska värdena.

Svarar på frågorna: Vad krävs? Vad är möjligt?

D) Beslutande

I det sista delmomentet beslutande sker val av styrmedel. • regelverk & bestämmelser • finansieringsformer • åtgärder för vård- och utveckling • kommunikationsinsatser samt • metoder för uppföljning och utvärdering.

Svarar på frågorna: Vad ska göras? Hur ska det göras?

Stockholms stadsmuseums beskrivning av processen för kulturhistorisk värdering och urval, grundad i RAÄ:s "Plattform Kulturhistorisk värdering och urval" (2015).

FÖRUTSÄTTNINGAR

ÖVERSIKTSPLAN

I aktuell översiktsplan (2018) redogör Stockholms stad för hur kulturmiljöer ska tas tillvara i utvecklingen av staden, under rubriken Kulturmiljö i en växande stad. Relevant i detta fall är bl.a. att:

- Bebyggelse som är kulturhistoriskt värdefull och har betydelse för stads- och landskapsbilden ska ses som en resurs i stadsutvecklingen.
- Att väva samman ny bebyggelse med befintliga värden är angeläget i stadsbyggandet. Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden.
- När staden förändras krävs ett medvetet förhållningssätt till topografi, stadssiluett och mötet med vattnet. Högre byggnader ska infogas med omsorg om stadslandskapets helhetsverkan. Grönska, parker och naturområden ska utvecklas så att kulturvärden tas tillvara samtidigt som nya estetiska och sociala värden tillförs.
- Stadsbyggandet ska ta sin utgångspunkt i kunskap om stadsdelarnas olika karaktär, hur de samspelar med landskapets förutsättningar, deras olika stadsplanemönster och hustyper. Ett medvetet förhållningssätt till befintliga kvaliteter är därför en förutsättning vid tillägg och omvandlingar.
- Kulturmiljöns värden ska fortlöpande identifieras, säkerställas, tas omhand och utvecklas.
- Ny bebyggelse, ändringar och tillägg i befintliga miljöer ska utföras omsorgsfullt, med konsekventa karaktärsdrag och genomarbetade detaljer grundade på en gedigen analys.

- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

UTVECKLINGSMÖJLIGHETER ENSKEDE-ÅRSTA-VANTÖR

Planområdet ligger inom stadsdelen Årsta. I den till översiktsplanen tillhörande stadsutvecklingskartan redovisas större delen av Årsta som ett område med blandad stadsbebyggelse där endast enstaka komplettering föreslås.

I översiktsplanen anges följande angående området Årsta-Johanneshov:

”Stadsdelarna Johanneshov och Årsta ligger nära både Årstaviken och Södermalm. Globen utgör en framträdande del av Stockholms siluett och är ett viktigt landmärke, och Tele2 Arena är stadens största arena. Årstaskogen är en grön oas, som sträcker sig längs Årstas förkastningsbranter mot Årstaviken.

Inom stadsdelarna ligger två stadsutvecklingsområden; Söderstaden och Årstaberg. I dessa stadsutvecklingsområden är det centralt att skapa fler arbetsplatser och kontorsetableringar som bidrar till fler arbetstillfällen i Söderort. För att koppla samman Söderstaden med omgivande stadsdelar är utvecklingen längs Årstastråket viktig, med ny stadsbebyggelse längs Johanneshovsvägen, vid Bolidenplan och vid Valla torg. Årstastråket väver samman flera nya stadsdelar till en kontinuerlig stadsväv – från Hammarby sjöstad-Skanstull, Gullmarsplan-Söderstaden via Årstastråket till Årsta - fältet och vidare upp mot Årstaberg, Årstadal och Liljeholmen. Det skulle även vara positivt om ytterligare samband kunde skapas mellan Årstaskogen och Södermalm. Det är strategiskt viktigt att stärka det ekologiska sambandet mellan Årstaskogen och Hammarbyskogen.

(...)

Årstaberg ska omvandlas till en blandad stadsdel med bostäder, service, arbetsplatser och idrottsytor samt är en betydelsefull bytespunkt för kollektivtrafiken som stärks med utbyggd tunnelbana. Kopplingen mot Årstafältet behöver stärkas för fotgängare och cyklister. Viss kompletteringsbebyggelse kan också ske vid lokala centrum och längs med Enskedevägen som utvecklas till ett urbant stråk. Det är även angeläget att utveckla bebyggelsens möte med Årstaskogen och att tillföra bostäder.

(...)”

STOCKHOLMS BYGGNADSORDNING

Stockholms byggnadsordning kan ses som ett tematiskt tillägg till översiktsplanen som förtydligar planens delar om allmänna intressen: Kulturmiljö i en växande stad och Arkitektur och gestaltning. *Stockholms arkitekturpolicy* är ytterligare en komponent (tillsammans med översiktsplanen, riksintressebilagan och byggnadsordningen) i den övergripande strategi Stockholm stad har för stadens arkitektur.

Byggnadsordningen inleds med följande utgångspunkter när Stockholm utvecklas:

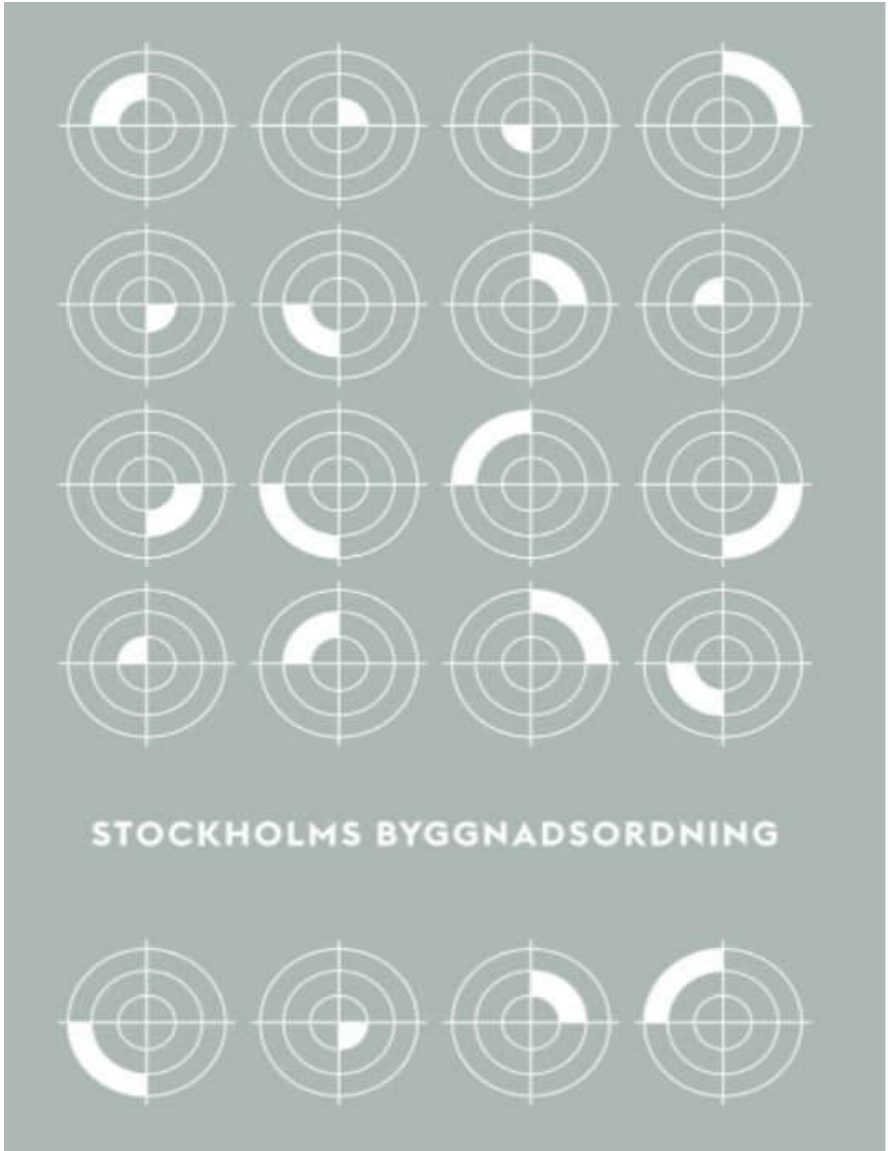
- Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till staden som helhet.
- Det byggda ska ta stöd i kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.
- Det byggda ska utformas med stöd i kunskap om den specifika platsen.
- Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd i kunskap om Stockholms karaktär samt kunna beskrivas som idé.
- Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden hållbara kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Byggnadsordningen beskriver hur staden har vuxit fram historiskt, stadslandskapets förutsättningar och stadsdelarnas karaktärer. Den innehåller också vägledningar och processtöd för stadens fortsatta utveckling.

Årsta är en del av de s k grannskapsenheterna som växte fram efter andra världskriget, den första sådana byggdes i Årsta i mitten på 1940-talet. Följande vägledande punkter för *Grannskapsenheterna* redovisas i byggnadsordningen:

VÄGLEDNINGAR - GRANNSKAPSENHET

- Utveckla grannskapsenheterna med utgångspunkt ur de centrala parkstråken, dalgångarna, den karaktäristiska parkutformningen, de gemensamma bostadsgårdarna samt gatornas och byggnadernas anpassning till terrängen.
- Utforma nya byggnader inom befintlig struktur utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och närliggande bebyggelse. Utforma grupper av nya hus utifrån en sammanhållen gestaltningsidé.
- Utforma kompletteringsbebyggelse i anslutning till grannskapsenheterna utifrån ett helhetsperspektiv. Beakta närliggande bebyggelse.
- Utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse och verksamhetslokaler där så är möjligt. Undvik omvandling av lokaler till bostäder.
- Ta tillvara och utveckla den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet samt den bostadsnära naturmarken med bergsformationer och vegetation. Undvik parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar.
- Utgå från de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer vid ombyggnader och renoveringar. Ta tillvara eller återskapa karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer i så stor utsträckning som möjligt.

Framsidan på boken Stockholms byggnadsordning.

STOCKHOLMS ARKITEKTURPOLICY

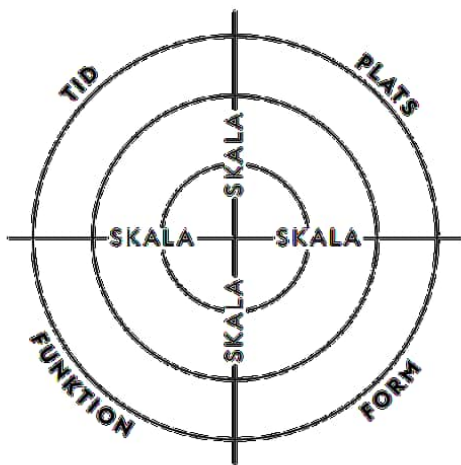
Med utgångspunkt i översiktsplanen utgör Stockholms arkitekturpolicy tillsammans med Stockholms byggnadsordning och kommande vägledningar en familj av dokument som bidrar med kunskap, strategier och arbetssätt till stöd för stadens gestaltning. Andra dokument som kopplar till Arkitekturpolicy är Vision 2040, Stockholms stads klimatmål, Agenda 2030, Gestaltad livsmiljö, Stockholms Framkomlighetsstrategi och Stockholms Miljöprogram.

Arkitekturpolicy redogör för förhållningssätt inom arkitektur och samhällsutveckling samt ger konkreta metoder för ett kvalitativt byggande. Policyn omfattar planering av alla skalor, från staden som helhet till utformning och gestaltning av enskilda byggnader och detaljer.

I kapitlet *Identitet* finns riktlinjer för hur arkitekturen ska bidra till att ”stärka, bekräfta och utveckla stadens karaktär och identitet” med grund i Byggnadsordningen. Här framförs bland annat vikten av att identifiera värdebärare, utveckla Stockholms särart och att gestalta med en Stockholmsk prägel.

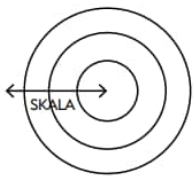
Under kapitlet *Byggstenar* beskrivs de delar som tillsammans bildar staden, från den stora skalan ner till byggnadens komposition och detaljering.

I policyn finns *Verktyg för stadens gestaltning* som, genom att kombinera ett antal frågeställningar med byggnadsordningen, ska inbringa kunskap om projektets arkitektoniska förutsättningar och möjligheter. Verktöget är tänkt ska finnas med i alla faser under ett byggprojekt och hos alla inblandade. Verktögets grafiska presentation utgörs av en genomkorsad cirkel rymmer de olika aspekterna **tid**, **plats**, **form** och **funktion**.

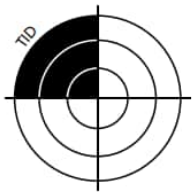

Den grafiska representationen av verktyget. Stockholms Arkitekturpolicy (2021).

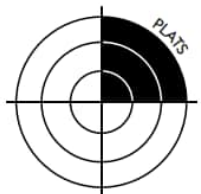
Följande frågeställningar kan ställas inom verktygets respektive tema:

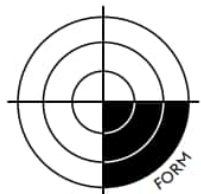
SKALA - Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.

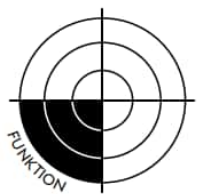
TID - Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling? Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal? Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?

PLATS - Vilken betydelse har projektet i stadens siluett? Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer? Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?

FORM - Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär? Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer? Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?

FUNKTION - Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt? Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum? Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

Figurer och text hämtade från Stockholms Arkitekturpolicy (2021).

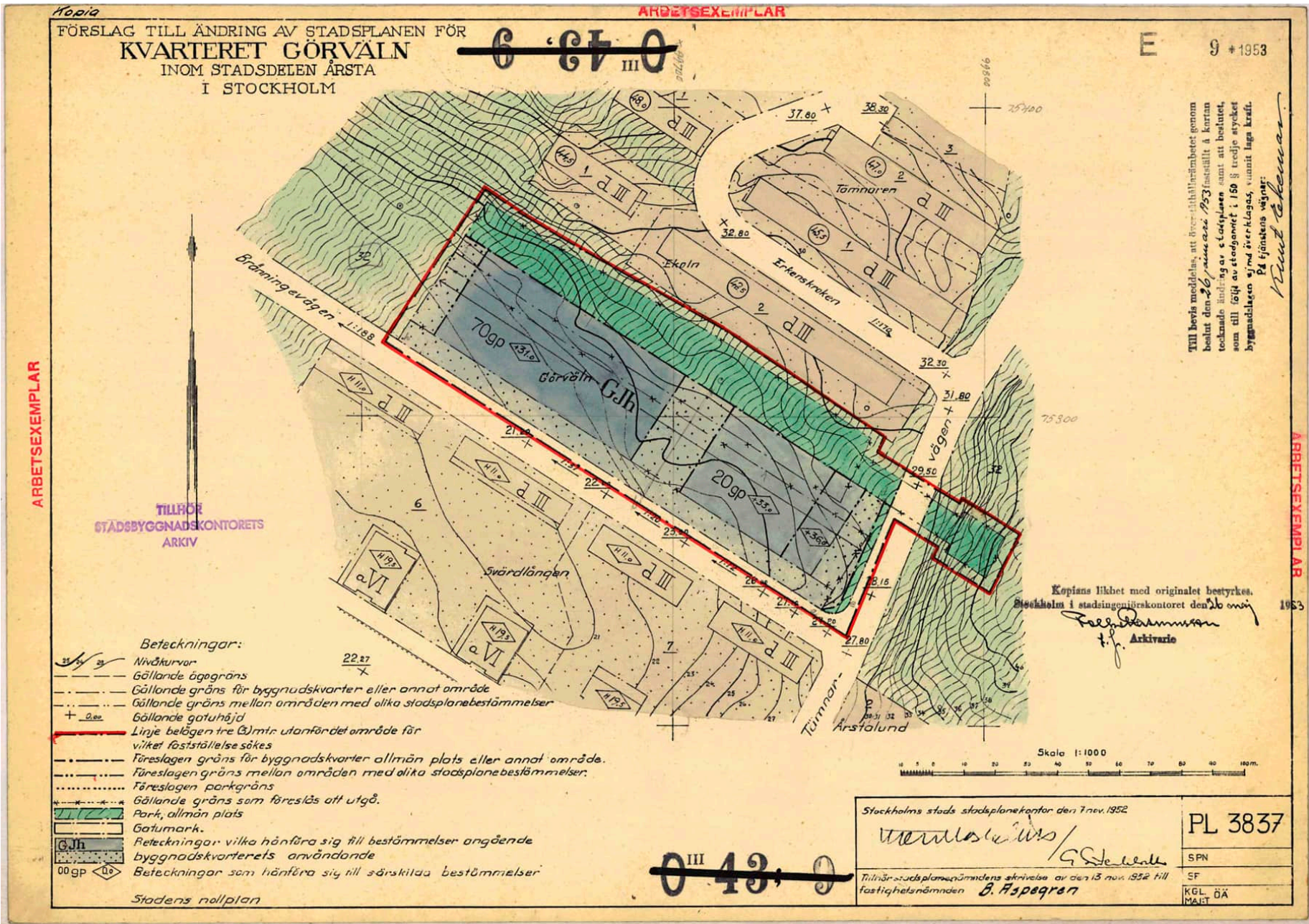
GÄLLANDE STADSPLAN

PL 3837

Gällande detaljplan (stadsplan) för fastigheten är PL 3837, Förslag till ändring av stadsplanen för kvarteret Görväln i stadsdelen Årsta i Stockholm, som vann laga kraft 1953.

Planen anger småindustri samt garageändamål i två byggnader i kvarteret. Här fick även bostäder "...anordnas i den utsträckning som fordras för tillsyn och bevakning av anläggning inom området."

För omgivande förgårdsmark anges prickmark som inte får bebyggas samt park och allmän plats i kvarterets norra del.

Gällande stadsplan, PL 3837 för kv Görväln från 1953. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

PLAN- OCH BYGGLAGEN

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används samt hur markanvändningen skall utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller föreskrifter om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning enligt denna lag ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden, andra miljöaspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden. Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas. Dessa kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i PBL:s 8 kapitel och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt Plan- och bygglagen är även 2 kap. 1§, 3§, 6 § tillämplig.

PBL 2 KAP. ALLMÄNNA OCH ENSKILDA INTRESSEN

1 § Vid prövningen av frågor enligt denna lag ska hänsyn tas till både allmänna och enskilda intressen.

3 § Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder,
2. en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper,
3. en långsiktigt god hushållning med mark, vatten, energi och råvaror samt goda miljöförhållanden i övrigt,
4. en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens, och
5. bostadsbyggande och utveckling av bostadsbeståndet.

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

6 § Tredje stycket

Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.

PBL 8 KAP. KRAV PÅ BYGGNADSVERK, BYGGPRODUKTER, TOMTER OCH ALLMÄNNA PLATSER

Plan- och bygglagens åttonde kapitel reglerar krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser. Vid en bygglovsprövning omfattas byggnader som bedöms ha särskilt kulturhistoriskt värde av förbud mot förvanskning av kulturvärden, 8 kap. 13§.

Byggnaden i kv Görväln 1 har inte bedömts som särskilt värdefull, men för alla byggnader gäller även varsamhetskrav och särskilda krav vid underhåll enligt 8 kap. 17§ och 14§.

Underhåll och varsamhet

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Vid bedömning av bygglov och åtgärder enligt Plan- och Bygglagen har Stockholms stad antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan.

De tre klasser som stadsmuseet använder sig av är:

- **Blått** - bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde.
- **Grönt** - högt kulturhistoriskt värde. Bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.
- **Gult** - bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Fastighet markerad med grått går inte att hänföra till någon av ovanstående kategorier. Det finns även fastigheter som är markerade med streckning vilket betyder att de ännu inte är klassificerade, alternativt att fastigheten är obebyggd. Fastigheter som inte är klassificerade kan alltså ha stora kulturhistoriska värden som stadsmuseet ännu inte tagit ställning till.

I Årsta finns bebyggelse som både är gul- grön- och blåmarkerad. Fastigheten Görväln 1 är markerad som gul liksom de flesta intilliggande byggnader. I kv Svärdlången finns dock två stycken blåmarkerade byggnader liksom de flesta byggnader i Årsta centrum, där även en byggnad är grönmarkerad. I kv Skedviken är bebyggelsen streckad, d v s ställning har inte tagits till dess kulturhistoriska värde.

Några områden inom stadsdelen Årsta har pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla områden av Stadsmuseet. I nära anslutning till aktuell fastighet ligger Årsta torg som är utpekade som ett värdefullt område. I dessa områden ska särskild uppmärksamhet ägnas åt kulturhistoriska värden.

För kulturhistoriskt värdefulla fastigheter och miljöer är plan- och bygglagens förbud mot förvanskning samt de generella paragraferna om hänsyn, varsamhet och anpassat underhåll tillämpliga.

MILJÖBALKEN (1988:808)

Den aktuella fastigheten ligger inte inom Riksintresse för kulturmiljövården. Däremot finns riksintresset Årsta centrum strax söder om detta. Då kommande planer för ny bebyggelse är så pass begränsade bedöms inte de närliggande riksintresseområdena påverkas. Motivering och uttryck för riksintresset är som följer:

”Bostadsområde i form av stadsdelscentrum, invigt 1953, som utgör ett av landets tidigaste exempel på en s.k. grannskapsenhet, med ”torget som vardagsrum”. En kommersiell, social och kulturell mötespunkt för alla åldrar, som utgjort en viktig förebild för svenskt förortsbyggande under efterkrigstiden.

Uttryck för riksintresset:

Planläggningen med låga byggnader för olika funktioner - medborgarhus med bibliotek och teater, biograf, butiker, kontor, bostäder - grupperade runt det centrala torget. Gestaltningssmässiga värden och den konstnärliga utsmyckningen.”

MB KAP. 3, 6 §, SKYDD AV KULTURVÄRDEN

Enligt miljöbalkens 3 kap. 6 § ska mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Klassificeringskarta med det aktuella kvarteret inom svart markering. Blå och grön linje representerar avgränsning av riksintresse för kulturmiljön respektive kulturhistoriskt värdefullt område. Källa: DpWebmap.

HISTORIK

SMALHUS I SOVSTÄDER

Smalhusen var 1930-talets främsta innovation i Stockholms stadsbyggande och uppfördes under 30- och 40-talet i stor omfattning i nya stadsdelar i ytterstaden men också i innerstaden. 1932 ordnades den s k Årstatävlingen som hade som mål “att frambringa underlag för åstadkommande av lägenhetstyper, vilka – samtidigt som de erbjuder i hygieniskt och socialt hänseende fullt godtagbara och ur trevnadssynpunkt tillfredsställande familjebostäder – kunna framställas och uthyras till lägre kostnad än de lägenheter, som under senare år i allmänhet producerats i Stockholm”. Namnet Årstatävlingen kommer av att det var ett område i Årsta som utgjorde tävlingsområdet, dock kom aldrig platsen att bebyggas efter tävlingsförslagen.

Dessa smala varianter av lamellhus utgör generellt en tämligen anonym stomme i de s.k. smalhusstäderna som Hammarbyhöjden, Riksby och LM-staden i Midsommarkransen. Det är där samverkan mellan byggnader och planmönster med sparad grönska mellan husen som tillsammans bildar kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Smalhusstadsdelarna erbjöd goda bostäder och stod i radikal kontrast mot stenstaden varifrån flertalet av de boende flyttade ut från. Husen hade oftast tre våningar och var sällan mer än 10 m breda. Någon hiss fanns inte men trapphusen var ljusa och de genomgående lägenheterna hade god standard med badrum och kök med både arbets- och matrumsdel. Husen var lätta att bygga i kuperad terräng och detta gjorde att smalhusen inte ligger så strikt och schematiskt som de kan göra på vissa andra håll.

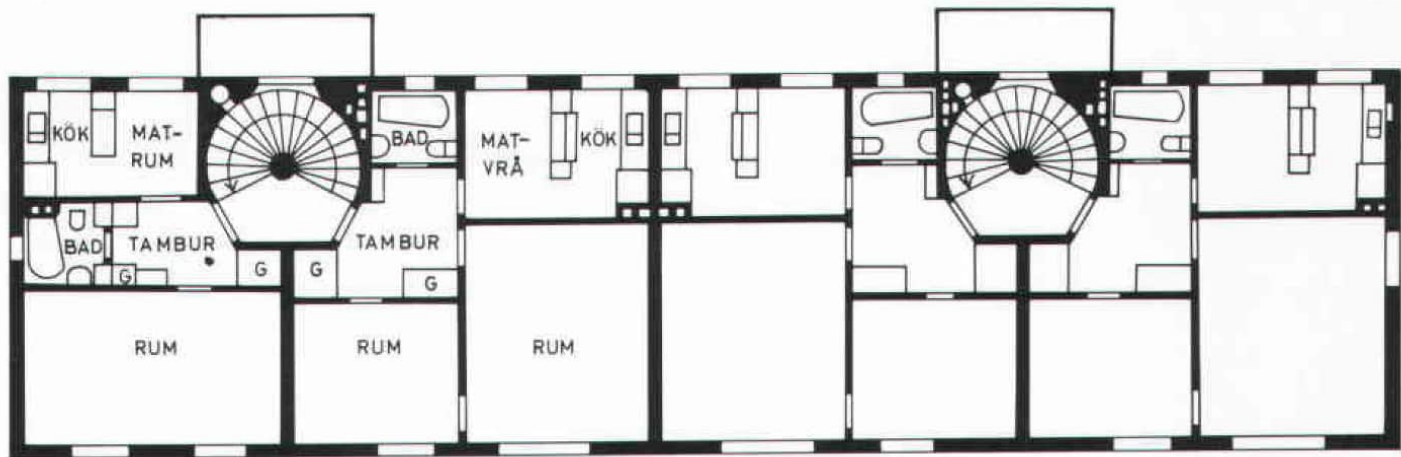
Smalhusstäderna var endast försörjda med det mest nödvändiga i serviceväg. Här fanns dagligvaror och frisersalonger förlagda i små lokaler i bostadshusens bottenvåningar. Lokalerna låg i strategiska lägen där många passerade, tex på väg till spårvagnen eller bussen. Stadsdelarna saknade helt utbud av kulturella aktiviteter och mötesplatserna var få. Smalhusstäderna fick tidigt det träffande epitetet sovstäder. Stadsplanerarna sökte råda bot på dessa brister i de stadsdelar som planerades från och med början av 1940-talet.

Ovan Flygbild över Hammarbyhöjden på 1940-talet. Källa: Digitalt museum.

T v Smalhus i Traneberg på 1930-talet. Källa: Digitala Stadsmuseet.

T h Planlösning över hus i LM-staden. Källa: Stockholm-skällan.

EFTERKRIGSTIDENS FÖRSTÄDER

Text på följande två sidor är hämtad från Kulturmiljöanalys Örby 4:1 och Fackverket, 2022-04-05, Tyréns AB

“DET FRAMTIDA STOCKHOLM”

Bostadsbyggandet var under krigsåren återhållsam och staden låg efter med ungefär en hel årsproduktion bostäder samtidigt som hushållsbildningen hade varit intensivare än vanligt. Bostadsbristen i efterkrigstidens Stockholm var därför alarmerande och affischer som varnade för den svåra bostadssituationen med budskapet “Sök er ej till Stockholm” sattes upp vid järnvägsstationerna runt om i landet.

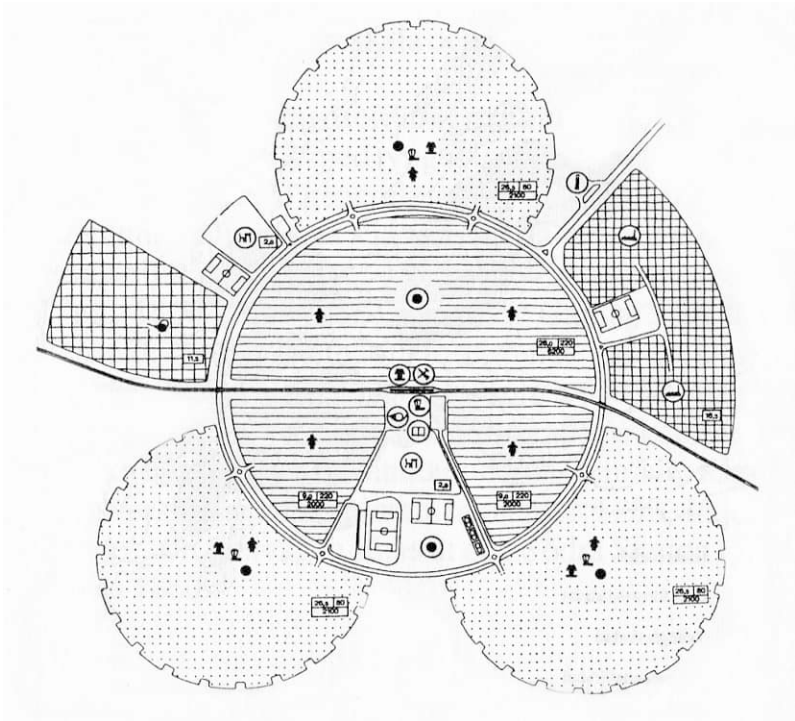
1945 slog den bostadssociala utredningen fast att det var dags för kommunerna att ta ett större ansvar för bostadsbyggandet som kom igång igen mot slutet av decenniet. Med statliga lån i ryggen började de kommunala bostadsbolagen bygga och förvalta hyresrätter i större skala.

I Stockholm hade det året innan beslutats att upprätta en generalplan som tillgodosåg att stadens mark utnyttjades på bästa sätt och att nya trafikleder byggdes. Under ledning av Sven Markelius bildade Yngve Larsson, dåvarande stadsplanedirektör, tillsammans med civilingenjören Sven Lundberg och Carl Fredrik Ahlberg från Göteborgs stadsplanekontor den grupp som arbetade fram generalplanprogrammet. Titeln blev “Det Framtida Stockholm”. Frågor som rörde social differentiering var centrala och diskuterades med då moderna termer som integration och segregation. Vikten av att känna samhörighet och gemenskap framhölls som central samtidigt som en allt för tydlig social uppdelning inte var önskvärd.

I generalplanen rekommenderades en befolkningsmängd på max 10 000- 15 000 per stadsdel, för att en naturlig gruppbildning skulle kunna uppstå. Stadsdelarna skulle planeras kring en “förortsbana” med intilliggande centrum, folkskola och idrottsplats. För de boendes trivsel erfordrades att varje stadsdel försågs med gemensamhetsanläggningar vilka med fördel koncentrerades till stadsdelens centrum. Önskvärt var att det i varje stadsdel skulle finnas en skola, daghem, tvätteri med maskintvätt, restaurang eller konditori, butiker, postkontor, bibliotek, biograf, samlingslokaler och lokaler för kyrkliga ändamål. En stor bakomliggande inspiration till utformningen av de nya tunnelbanestäderna var de självförsörjande New Towns som planerades i Londons ytterområden. Neighbourhood planning/ grannskapsplanering myntades första gången i början av 1920-talet av den amerikanske sociologen Clarence A. Perry och växte fram ur modernismen men baserades även på sekelskiftets trädgårdstadsideal där bostäder, arbetsplatser och social service integrerades i mindre enheter.

Målet var att främja social gemenskap och forma den demokratiska medborgaren. I grannskapsenheten skulle allt för det dagliga

livet finnas i form av butiker, skolor, kyrka och rekreationsutrymmen. I Sverige blev ABC-staden (Arbete, Bostad, Centrum) den nya idealstaden där demokrati, jämlikhet och gemenskap låg som grund. Tanken var att de nya stadsdelarna skulle bilda egna livegna samhällen, självständiga gentemot innerstaden, liksom Englands New Towns. De mest konsekvent genomförda ABC-städerna i Sverige är Vällingby och Farsta i Stockholm där arbetsplatser och storcentrum förlades inom stadsdelen, men framförallt skulle det röra sig om mindre närförorter där viss grad av service rymdes. De nya stadsdelarna växte successivt under perioden vilket avspeglades i detaljhandeln. Under 1940-talet var områdena ofta relativt små och lokaler för handel fanns då vanligen i bostadshusens bottenplan eller i en mindre butikslänga. Under 1950-talet ökade områdena i storlek där det fanns torg med butiker, medborgarservice och gemensamhetslokaler, grannskapsplaneringen hade nu slagit igenom.

Schemaskiss ur “Generalplan Stockholm 1952”. Centrumfunktioner i mitten och arbetsplatser till höger. Tunnelbanan går tvärs genom området.

Vy över ABC-staden Vällingby med låg centrumbebyggelse omgiven av lamell- och punkthus. Foto Oscar Bladh, 1961. Källa: Stockholms stadsmuseum.

FOLKHEMSBYGGANDET

De sociala och politiska ambitionerna som grannskapstanken byggde på översattes i Sverige av en arkitekturstil och typ av stadsplanering som kom att kallas för Folkhemsarkitektur. Folkhemsarkitekturen präglade det svenska bostadsbyggandet mellan 1945 och 1960 och uppmärksammades internationellt för sina sociala samband och strävan efter att det skulle vara "lika för alla". Den vanligaste hustypen var lamellhus i tre våningar. Istället för parallellt ställda byggnadskroppar var det vanligt att lamellhusen byggdes samman och bildade intima gårdar på insidan medan trafiken leddes runt på utsidan. Även punkthus på 8-11 våningar förekom flitigt. Nya innovativa husformer uppkom under perioden, bland dessa de mångkantiga stjärnhusen som ibland var samman-kopplade i sexkantiga "bikakemönster". Radhus uppfördes också i stor utsträckning under denna period.

Lamellhusen under denna period uppfördes huvudsakligen i tre våningar med källare och utan hiss. Huskropparna blev allt djupare i takt med att standarden ökade. Sockelhöjden varierade och tog på så vis upp nivåskillnader i terrängen. Första bostadsplanet förlades en trappa upp och vindarna hölls oinredda. Förskjutna och vinklade huskroppar bildade sammanhängande fasader.

På hörnen länkades husen samman med en tvåvåningars länkbyggnad, en våning ovan mark. På det viset kunde gården präglas av både slutenhet runt gården och öppenhet mot omgivningen. Gårdarna utgjordes av gräsmatta i kombination med sparad natur och berg i dagen med gångvägar slingrandes över gården och längs husen. Ofta fanns en liten lekplats i soligt läge och ett piskstall som förlades mer undanskymt. Fasaderna var symmetriskt uppbyggda och lägenheterna spegelvända på var sida om trapphuset. Folkhemsperiodens arkitektur kännetecknades av mjukare linjer och en större variation i material och färgval än funktionalismens stramare gestaltning. Husen var ofta putsade med en grov sprit- eller ädelputs i mustiga jordfärger. Även fasadtegel var vanligt förekommande. Fasaderna accentuerades med utanpå-liggande balkonger med kulörta balkongfronter, burspråk och hörnmarkeringar och fönsteromfattningar. Fönsterbanden från 1930-talet försvann och fönstren blev mindre men fick mer lekfulla former. Entréportar placerades på regelbundna avstånd, ibland inramade med tegel. Husen hade främst traditionella sadeltak med rött lertegel. i takt med att husen fick större djup blev takvinklarna flackare och material som papp och eternit kom då till användning. Några av folkhemspersioden mer välkända arkitekter var Ancker-Gate-Lindegren, Erik och Tore Ahlsén, Backström & Reinius, Paul Hedqvist, Hjalmar Klemming, Sven Markelius, Nils Sterner och Sven Wallander.

Fram till 1940-talets slut var byggproduktionen hantverksmässig. Därefter började byggarbetsplatserna industrialiseras och rationaliseras i allt högre grad och platsbyggda element i betong och lättbetong blev vanligare. Enklare kranar och lyftanordningar började användas som dock fortfarande var skonsamma mot den befintliga terrängen och vegetationen.

Stjärnhus i Gröndal uppförda 1946. Foto Lennart af Petersens. Källa: Digitalt museum.

Nya lamellhus i västra Högdalen. Foto Sune Sundahl, 1956. Källa: Digitalt museum.

Ovan Punkthus på Södra Guldheden byggda 1950. Foto Bertil Hulten. Källa: Digitalt museum.

T h Tidstypisk ekport i Bandhagen.

ÅRSTA - INTE BARA SOVSTAD

TIDIG GRANNSKAPSENHET

Stockholms stad köpte den stora egendomen Årsta gård redan i början av 1900-talet, men det dröjde ända till 1940-talet innan stadsdelen, som är en av Stockholms största, började byggas ut. Tankar om grannskapsenheter med stadsdelscentrum var nytt och hade enligt engelska förebilder. Även den bostadssociala utredningen 1933, som Socialdemokraterna efter regeringsskiftet hade tillsatt, påverkade utformningen av bebyggelsen i Årsta. Ett stort antal skolor, barnrikehus uppfördes runt om i landet då staten gav förmånliga lån för att kommunerna skulle bygga moderna bostäder åt barnfamiljer, med rinnande vatten, toalett inomhus och sopnedkast. Den bostadssociala utredningen blev starten för ett allmännyttigt bostadsbyggande i Sverige.

Stadsplanen för Årsta togs fram 1939 av Albert Lilienberg och förverkligades till stora delar, förutom att tunnelbanan aldrig drogs hit. Terrängen var kuperad och skogig och var och hur bebyggelsen skulle placeras valdes med omsorg. De olika grupperna av bebyggelse, med olika hustyper, skildes åt av parkstråk med gångvägar med avsikt att bevara något av det ursprungliga landskapet och fungera som förbindelse mellan områdets olika delar. Längs Årstaviken avsattes den skogbevuxna slutningen som parkmark i stadsplanen för att bevara denna för Stockholms typiska geografi.

Smalhus i tre våningar blev den dominerande hustypen i Årsta och grupperades kring gårdar. Dessa smala byggnader kunde lätt anpassas till olika terräng och väderstreck. I närheten av stadsdelscentrumet föreslogs mer koncentrerad bebyggelse med något högre höjd och med service i bottenvåningarna. I stadsdelen uppfördes ett stort antal punkthus i sju våningar, vilket var nytt och kontroversiellt. Punkthusområdet vid Sköntorpsvägens östra del började uppföras 1946 efter ritningar av vid tiden välkända arkitekter som Sture Frölén, Björn Hedvall och Backström & Reinius. Området har senare pekats ut som kulturhistoriskt värdefullt av Stockholm stadsmuseum.

Årsta består av tre grannskapsenheter där den mellersta innehåller stadsdelens centrum som stod färdigt 1953. Centrumet med omkringsliggande bebyggelse planerades av Svenska Riksbyggen med chefen Uno Åhrén. Byggnaderna, med bl a bibliotek, biograf, läkarmottagning och affärer, ritades av Erik och Tore Ahlsén. Husen grupperades kring ett torg och uppmärksammades både i Sverige och utomlands för sin speciella form och höga konstnärliga och arkitektoniska kvalitet. Den centrala idén om centrumets demokratiska ändamål och funktion blev dock inte helt förverkligad.

I början av 1950-talet hade Årsta 24 000 invånare och vid årtiondets slut växte stadsdelen ytterligare söderut mot Årstafältet där Valla gårde byggdes ut. Här blev bebyggelsen mer storskalig med höghus och visar tydligt på den övergång från hantverksmässigt till industriellt byggande som skedde vid tiden.

I stadsdelens norra del finns flera av Årstas äldsta byggnader och områden, bl a Skanskvarn som var den sista av de många kvarnarna utanför Skanstull som flyttades till platsen 1850.

Strax norr om Årsta centrum finns torpet Årstalund från 1866. På 1950-talet byggdes det putsade huset om för park- och gatuförvaltningen men behåller ändå sin karaktär och utgör en viktig rest av det äldre Årsta innan stadsdelens utbyggnad.

FÖRÄNDRINGAR OCH KOMPLETTERINGAR

Befolkningen minskade i Årsta under 1970- och 80-talen då de flesta lägenheter var små och barnfamiljer med behov av större bostadsyta flyttade ut. Andelen pensionärer ökade samtidigt vilket innebar att åldersfördelningen i stadsdelen blev sned och underlaget för service blev sämre. 1985 hade invånarantalet sjunkit till ca 13 000 invånare. För att motverka denna trend behövdes ett tillskott av större lägenheter tillsammans med en modernisering av den äldre bebyggelsen. 1983 antog Stockholms stad ett program för upprustning och förnyelse av stadsdelen för att ge möjlighet för befolkningen att stanna kvar. Inom det aktuella området är husen i kv Skedviken exempel på kompletteringar som gjordes.

Den luftiga stadsplanen i Årsta har möjliggjort förtätningar genom åren. I kv Görväln 4 byggdes ett lamellhus med putsade fasader 2016, ett modernt hus som ändå är anpassat till sin omgivning. I vissa fall har mindre hänsyn tagits till Årstas karaktäristiska stadsplanemönster, t ex i kv Ylen 1 och Åsnen 2 i stadsdelens nordöstra del där volym, skala och utformning avviker från det i övrigt anspråkslösa byggnadssättet i Årsta.

Enligt Stockholms översiktsplan är Årsta utpekad som ett utvecklingsområde med syfte att skapa en tätare stad och fler arbetsplatser längs effektiva kommunikationer. Här har stora utvecklingsprojekt redan genomförts eller pågår, som t ex på Årstafältet i söder. Förtätning i mindre skala föreslås i stadsdelens norra delar där större hänsyn ska tas till områdets karaktär.

Skölderviksplan i västra Årsta med litet centrum och plaskdamm, troligen 1950-tal. I bakgrunden syns punkthus vid Siljansvägen. Källa: Flickr.

Bostäder från 1990-talet i kv Tisaren i norra delen av Årsta.

Årstas stadsplan från 1939 signerad Albert Lilienberg. Punkthusgrupper har placerats på höjder och den gula linjen var ett reservat för förortsbanan, som dock aldrig genomfördes. I stadsdelens centrala delar förlades ett bälte med skola, centrum och kyrka centralt. Källa: Kulturmiljöanalys Nya Tisaren.

Flygbild över Årsta taget tidigast 1955 men innan 1961. Här syns fabriksbyggnaden i kv Görväl 1, medan intilliggande industribyggnad i kv Görväl 2 ännu inte uppförts. Här syns enheter med strikt lamellplan enligt 1930-talets plan men också andra miljöer med mer av gårdsbildningar, exempelvis strax öster om kv Görväl. Kullen där kv Skedviken ligger idag är ännu obebyggd. Källa: Eniro.

ÅRSTA CENTRUM

Följande text är i huvudsak hämtad från Vårdprogram Årsta centrum, Reichmann Antikvarier 2016:

Årsta centrum uppfördes mellan åren 1946–1953 och skapades som en modern centrumanläggning med syfte att bidra med kvalitativa funktioner till den nya stadsdelen Årsta. Skapandeprocessen kring centrumanläggningen var omfattande och utfördes med hög ambitionsnivå av arkitekterna bröderna Erik och Tore Ahlsén, både vad gällde den sociala ansatsen och arkitekturen. Resultatet blev det som idag anses vara det bästa svenska exemplet på ett grannskapscentrum enligt efterkrigstidens ideal: medborgarhus, bibliotek, teater och biograf samlat kring ett intimt torg tillsammans med butiker, kontor och restauranger. Helhetsgestaltningen med den formstarka arkitekturen, de tydliga och skiftande materialen samt det färgrika och varierade fasadmåleriet var och är fortfarande unikt i sitt slag. Detta planerades också mitt under brinnande krig och det var inte helt givet att man skulle lägga resurser på ett special-utformat och experimentartat centrum när det var bostäder som behövdes i första hand.

Erik Asklund skriver i "Årsta i centrum" (1966):

"Det djärva greppet, den personliga stilen och den artistiska touche, som präglar hela området var något nytt för sin tid. Stadsdelen Årsta skulle inte bara få en öppen plats eller ett torg mitt bland alla sina bostadslängor, utan också bli ett socialt och kulturellt centrum, där det arkitektoniska utförandet i minsta detalj skulle vara ett uttryck för befolkningens behov av avkoppling och förströelse, men också ge utrymme för en kulturell verksamhet med olika lokaler grupperade runt omkring torget, såsom teater, bio, bibliotek, förenings-sal m.m., detta var något nytt för sin tid och nu står Årsta Centrum med sina skapare också som pionjär på detta område."

Medborgarperspektivet

Bröderna Ahlsén började projektet med att ta sig an centrumproblematiken i stort. Frånsett grannskapscentrumet Guldheden i Göteborg som uppfördes strax innan Årsta centrum (från 1945), fanns det inte några liknande projekt att hämta erfarenhet från. Arbetets inledande faser hade karaktär av idédebatt där olika myndigheter, föreningar och enskilda personer deltog.

Det planerades för allmän samhällsservice såsom post, apotek och spritförsäljning. För dessa verksamheter blev dock mycket avhängigt beslut från myndigheterna. Vidare lades mycket tid på att utreda behovet av fritidslokaler.

I den fortsatta dialogen kring centrumets utformning blev synpunkterna från ideella grupper alltmer styrande och arbetet fokuserades på samordning och samspel mellan de nyttjande aktörerna. Utifrån medborgardialogen utformades centrumanläggningens form och helhet. En grupp som uppmärksammades särskilt var tonåringarna med behov av särskilda lokallösningar.

Centrumbebyggelsen växer fram

När bröderna Ahlsén började detaljplanera byggnaderna kring Årsta torg lade de stor vikt vid flexibla lösningar. Det skulle vara möjligt att förändra byggnadernas användningssätt. I detta skede önskade även stadens myndigheter ytterligare bostäder i den direkta anslutningen till centrumets olika verksamheter.

Kvarterets inre utformades efter en tänkt rutnätsplan där byggnadskropparna placerades som rätvinkligt korsande korridorsförbindelser. Vid den skyddade torgmiljön placerades entrén till fritidslokalerna.

Åt öster mot Hjälmarvägen placerades de så kallade "socialvårdslokalerna", med folktandvård, barna- och mödravårdcentral, distriktsläkarmottagning, sjukhus och huvudapotek med laboratorium. I bottenvåningen på denna länga fanns även post, apotek, frisör och ett antal affärer så som blomsteraffär, bokhandel etc. Utmed kvarterets södra och västra delar placerades de av staden efterfrågade bostadslängorna. I bottenvåningen på dessa byggnadskroppar inrymdes förutom bostäder även butiker, kontor och en barträdgård.

Ovan Årsta centrum 1954. Foto Sune Sundahl. Källa: Digitalt museum.

Nedan Årsta centrum med torghandel i juni 1954. Foto Sune Sundahl. Källa: Digitalt museum.

KV GÖRVÄLN 1 - NY FABRIK FÖR SVENSKA WARNER KOMPANIET AB

Plan för småindustri

I stadsplanen för Årsta från 1939 planerade man för tre mindre områden med småindustri. Dels längs nuvarande Johanneshovsvägen vid Bolidenplan, och dels i öster och väster längs Bränningevägen fördelat på tre tomter vardera i kv Görväln och Dellen. Parallellt med dessa tomter på Bränningevägen hade även mark sparats som trafikreservat för utbyggnaden av tunnelbanan. I samband med att nuvarande plan för kv Görväln upprättades 1952, konstaterades att sedan det klarlagts att stadsdelen framöver istället skulle komma att betjänas med bussar, så hade det tidigare trafikreservatet slopats i samband med stadsplaneändringar inom stadsdelen.

I den nya planen ändrades således reservatet till parkområde och en tidigare ämnad viadukt över Tämnavägen togs bort. Kvarteret Görväln delades upp i två delar istället för tre och bredden ökades. Kv Dellen bebyggdes inte alls med småindustri utan istället med bostadshus på 1950-talet och senare med med en vårdinrättning 1968, som dock revs och ersattes med nya bostadshus 2016.

Allt under ett tak

Strax nordväst om Årsta centrum stod så en ny fabriksbyggnad färdig 1954 i kv Görväln 1. Huset uppfördes för Svenska Warner Kompaniet AB, som tillverkade underkläder för kvinnor. Företaget hade redan en bysthallarfabrik på Vretensborgsvägen 15 i Västberga, så flytten till Årsta var inte särskilt lång för delar av fabriken, men man hade även en fabrik på Hammarby Fabriksväg 18, medan huvudkontoret höll till på Regeringsgatan 32. Materiallager fanns både i de södra förorterna och i Frihamnen. Företaget flyttade in vid årsskiftet 1953/54 i de nya lokalerna i Årsta och annonserade i samband med det efter många nya anställda.

Under rubriken ”Warner´s samlar allt under ett tak” gjorde man reklam för sina produkter och sin nya fabrik i DN den 2 september 1954. Vidare konstaterade man att efter att ha haft sina olika avdelningar spridda på diverse håll i Stockholm, kunde de nu alla flytta in under ett tak i den nya fabriken i Årsta. Där fanns också hypermodern teknisk utrustning som tillfredsställde de strängaste krav på precisionsarbete. Intressant är att man använde sig av just huset i sin reklam; den nya fabriken med sin utformning, skapad av en känd arkitekt, var verkligen något att visa upp.

”Under många år har Warner-fabriken varit stor men ändå inte räckt till. Nu är den ändå större och kan förse de affärer, som för Warner´s, med tillräcklig sortering så att damerna kan få de rätta modellerna i just sin affär”.

Huset ritades av den namnkunnige arkitekten Sture Frölén med hjälp av arkitekten Kauno Grönberg medan byggnadsfirman Oscar Hegert var byggmästare. Ett första förslag till utformning av fasader i en strikt och repetitiv stil genomfördes aldrig, men väl en modifiering av dessa med bl a något mindre fönster.

Ytterväggarna murades av betong, tegel och lättbetong och fasaderna utfördes med fasadtegel och puts medan taket täcktes av ”underhållsfri papp”. På några ritningar är det angett att en besinstation skulle rymmas under ett utskjutande skärmtak i väster, men huruvida detta utfördes är oklart, skärmtaket byggdes dock.Trädgården planerades av den välkände trädgårdsarkitekten Walter Bauer, med bl a ett stort antal träd och buskar samt flera olika sorters narcisser och tulpaner i rabatterna.

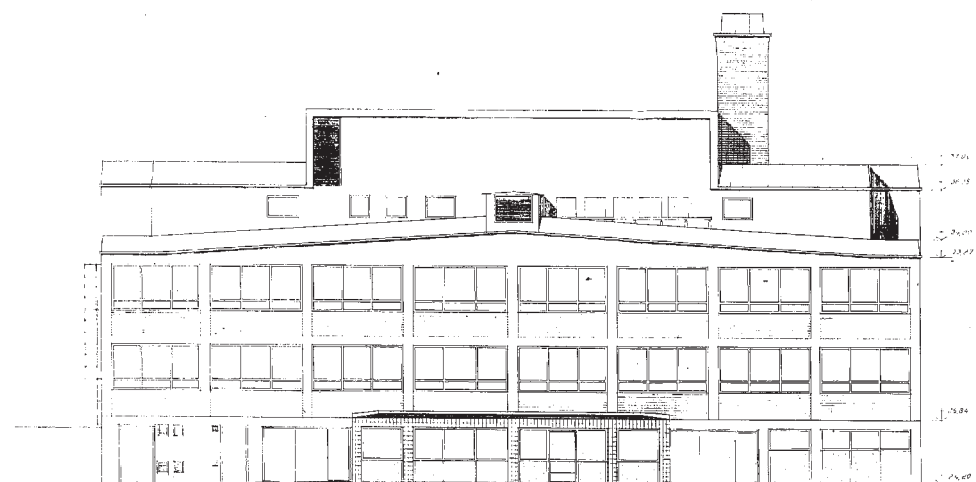
Huset uppfördes i två sammanbyggda huskroppar varav fabriksdelen fick tre och kontorsdelen fyra våningar. I källarplanet ordnades ett stort garage och bl a pannrum, tvättstuga, skyddsrum och verkstad. Här fanns en personallentré med invändig cykelparkering. På bottenvåningen förlades utrymmen för materiallager, färdiga varor och tillskärning. Här fanns även expedition och paketrum samt en lastkaj och dessutom kök och separata matsalar för fabrikspersonal och kontorspersonal.

Den tredje våningen försågs med överljus från tunnvalv av glasbetong i taket. Här fanns direktorisernas kontor, rum för sömnad och mönsteravdelning och en provhytt. Direktorisens jobb var att utgöra länken mellan modedesignerns visioner och fabriken, genom att omvandla idéerna på ett sätt som kunde möjliggöra en större produktion. Direktisen höll också i provningar och justerade mönster.

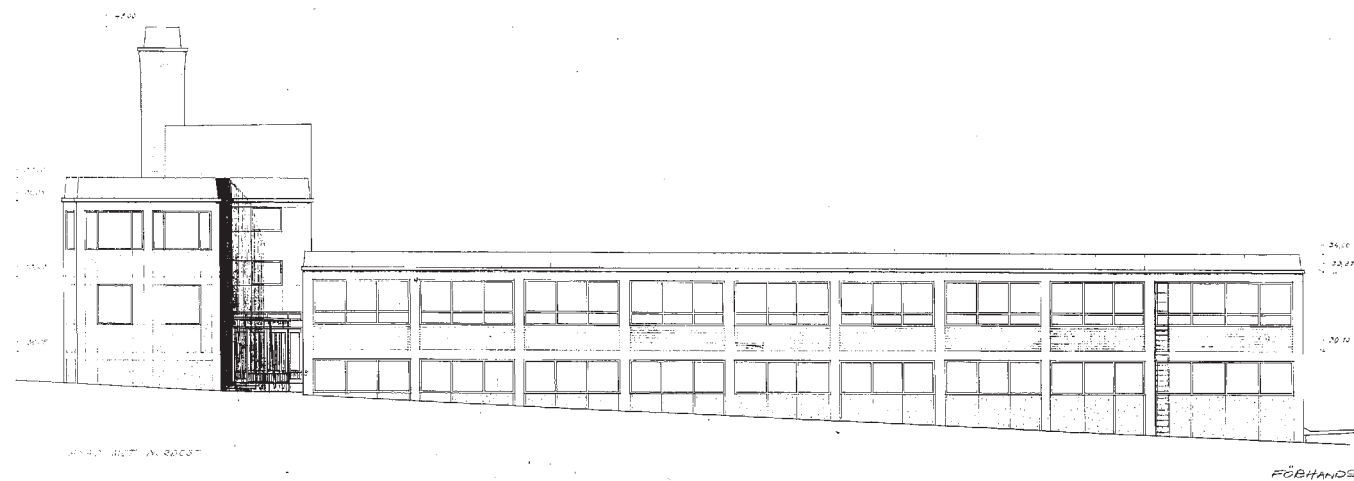
På kontorsdelens tredje våning fanns en lägenhet om tre rum och kök, kontor och arkiv. Kontorsdelens fjärde våning inrymde rum för kamrer och kassörska, ännu ett arkiv samt en större utställningsyta med vikkväggar.

Annons för Warners produkter och företagets nya fabrik i DN 2 september 1954.

FASAD MOT NORDVÄST

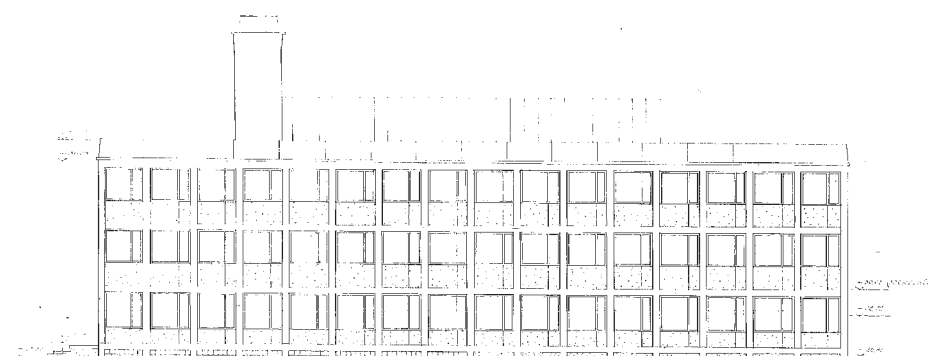
FÖRHANDS

Ovan Fasader mot nordväst och nordost.
Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

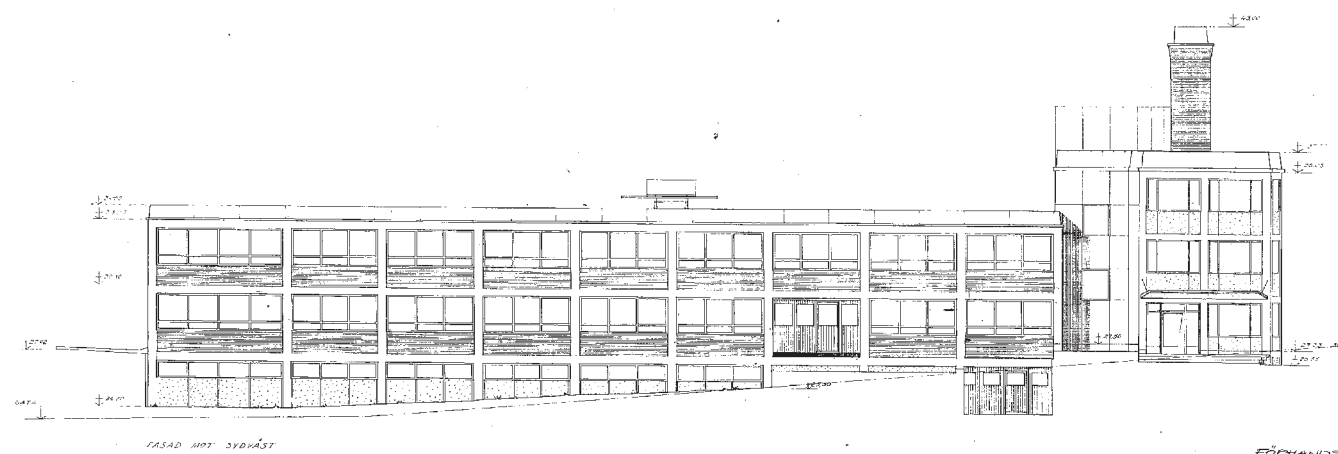

Ovan Utsnitt från annonsen på föregående sida. Källa: DN 2 sept 1954.

Nedan Fasader mot sydost och sydväst. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

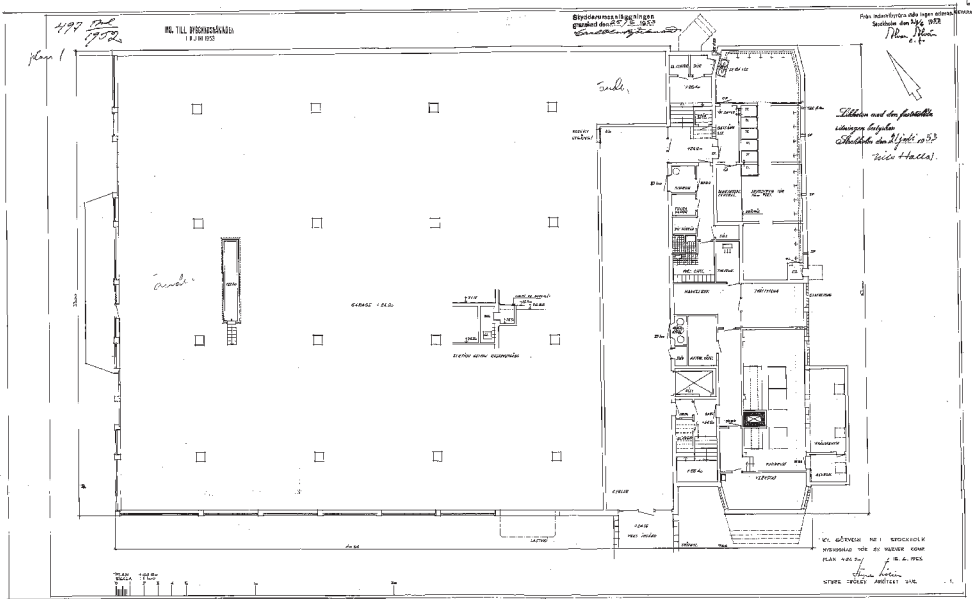

FASAD MOT SYDVÄST

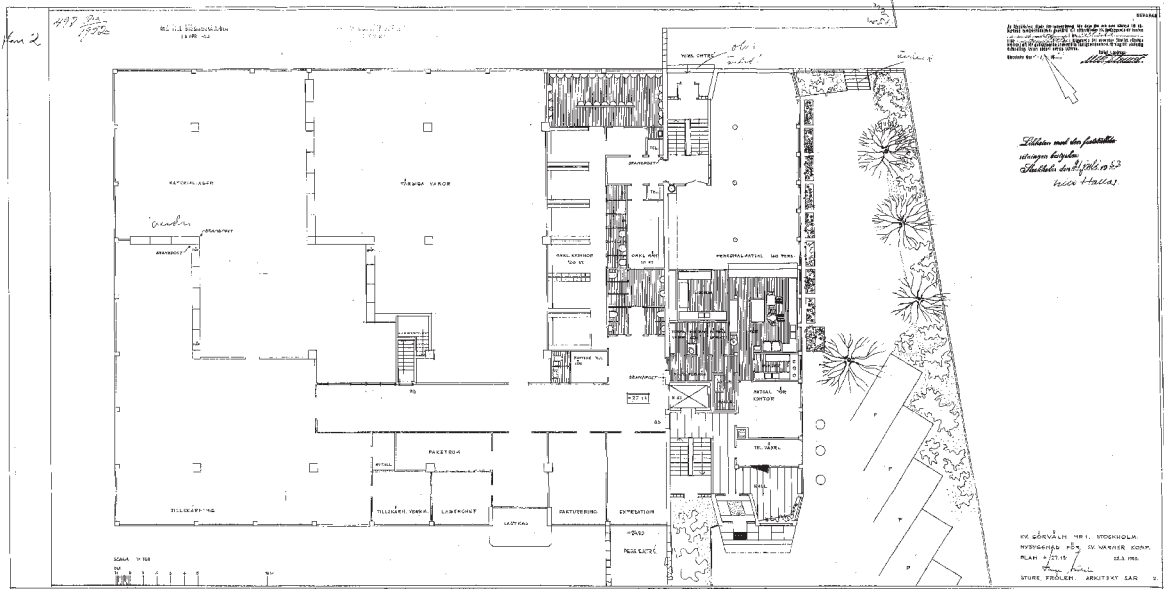
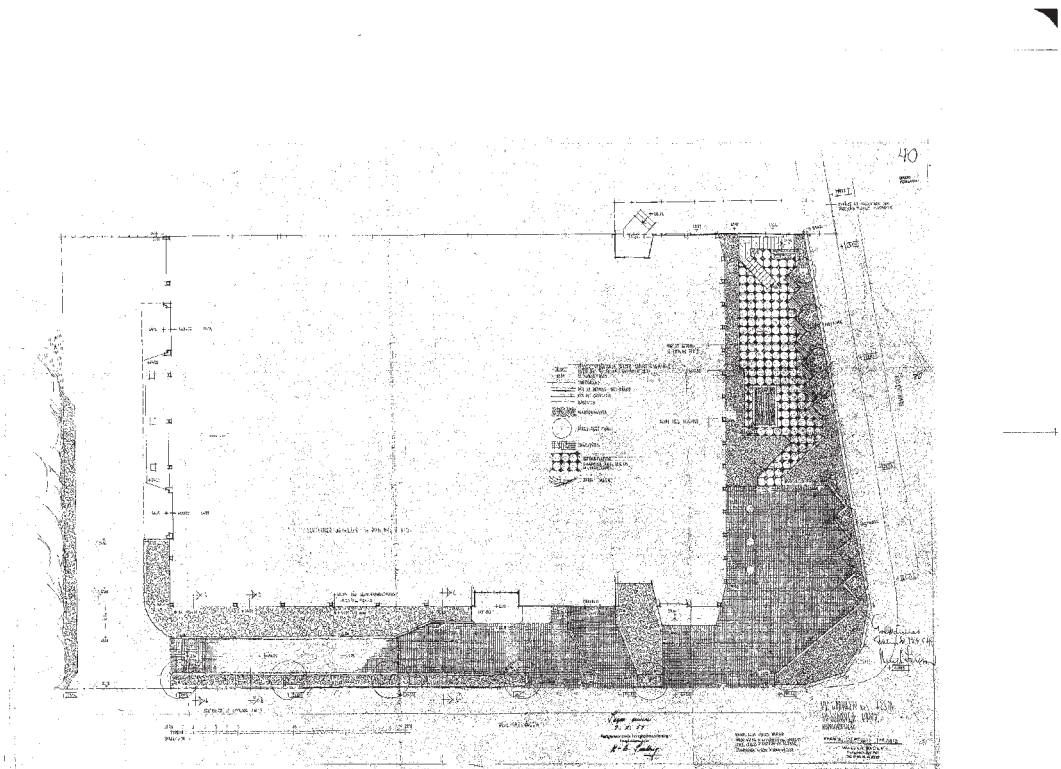
FASAD MOT SYDVÄST

FÖRHANDS

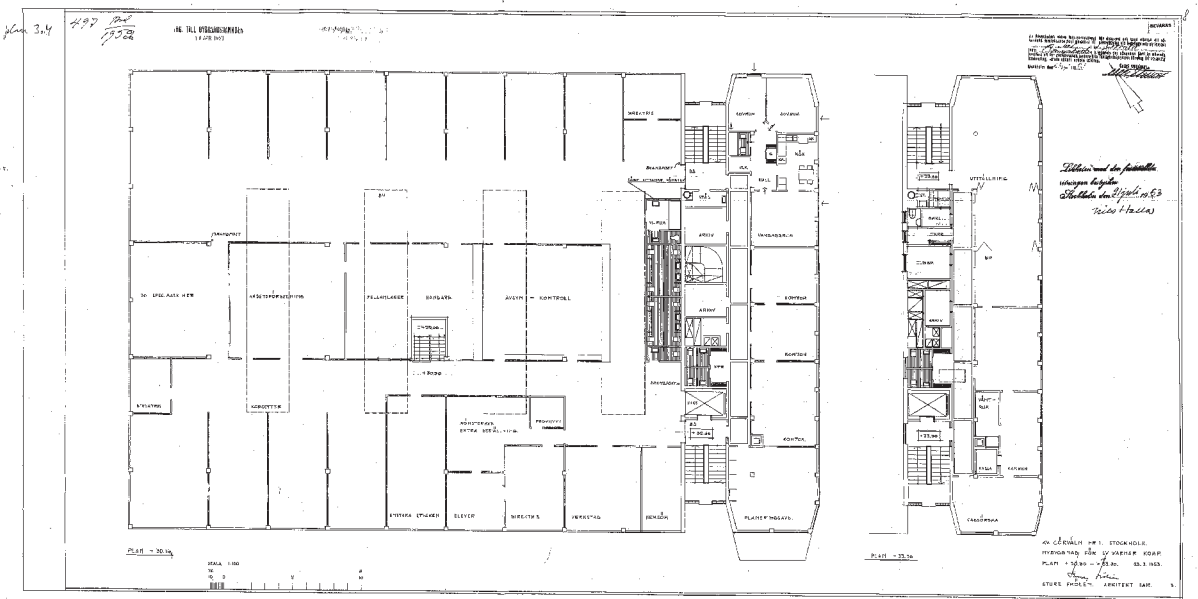
Ovan Ritning över källarvåningen/plan 1. Bygglov från 1953, Sture Frölén. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Nedan Plan över omgivande mark med bl a stenbeläggning, plats för cyklar och blomplanteringar. Bygglov från 1953, Walter Bauer. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Ovan Ritning över bottenvåningen/plan 2. Bygglov från 1953, Sture Frölén. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

Nedan Ritning över plan 3 och 4. Bygglov från 1953, Sture Frölén. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

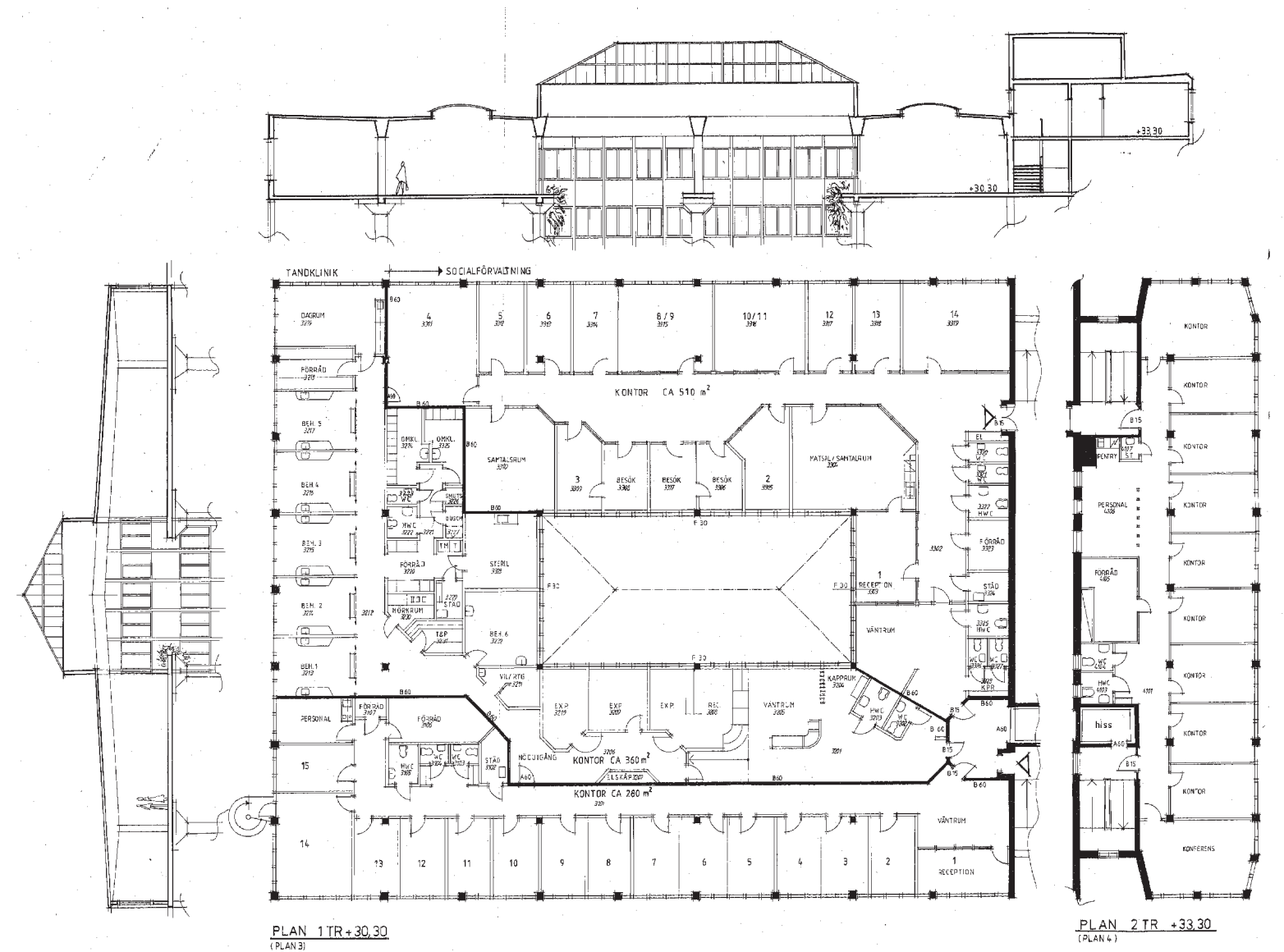
Nya tider

I början av 1970-talet flyttade Svenska Warner Kompaniet sin fabrik till Västra vägen i Solna och 1971 ansöktes om "ombyggnad av konfektfabrik till datacentral" samt inredning av vissa verkstadslokaler i garagevåningen i källarplanet i kv Görväln. I samband med detta ordnades också ett flertal mindre kontor i de tidigare mer öppna utrymmena som bl a varit lager. Under året färdigställdes lokalerna och togs i bruk, dock utan att bygglov söktes ordentligt, men efter ett antal turer med stadsbyggnadskontoret gavs bygglov i efterhand. Ombyggnaden ritades av Svenska Riksbyggs projekteringskontor och BPA Byggproduktion AB var byggmästare.

1989 byggdes huset om igen för att nu inrymma vårdcentral, lokaler för socialförvaltningen och korttidshem. Ombyggnaden ritades av Kauno Grönberg vid Janark Arkitektkontor AB. Fönstren byttes då till aluminium och fönsterindeleningen ändrades. Entrén i trapphuset mot Bränningevägen omgestaltades genom att väggarna kläddes med terraz-zosten och sannolikt ändrades också den f d personalentrén mot Bränningevägen i källarplan genom att muras igen med glasbetong. Den största förändringen utgjordes dock av att en ljusgård med dubbel takhöjd tillskapades i husets mitt med en stor lanternin på taket. Ljusgården blev ett centralt utrymme med anslutning till tre intilliggande väntrum. Samtidigt skapade det ljus genom möjligheten till fönster till de omgivande vårdlokalerna.

I samband med detta åtgärdades fasaderna genom tvättning av tegelytor och målning av den vita putsen, nya plåtarbeten utfördes i grå kulör. Enligt handlingar ändrades kulören på högdelens putsytor från att ha varit blå till grå, vilket då anges vara ursprunglig kulör. När putsen fick dagens rosa kulör är ännu ej klarlagt.

2011 ändrades delar av den tredje våningen från kontor till förskoleverksamhet genom Wiz Arkitektkontor AB.

Ritning över plan 3 och 4 (här kallat 1 och 2 tr) samt sektioner som visar omgestaltning av byggnaden 1989. Källa: Stadsbyggnadsnämndens arkiv.

STURE FRÖLÉN

Arkitekt Sture Frölén (1907-1999) utbildade sig efter studentexamen 1927 på KTH fram till 1931 för att därefter studera två år på Kungliga konsthögskolan. Från 1934 drev han sin egen firma Fröléns Arkitektkontor. Frölén blev främst känd för sina eleganta och funktionalistiskt utformade bostadshus i Stockholm på 1930-talet, men hade en omfattande verksamhet. Han ritade förutom bostäder även industrier, idrottsanläggningar, kommunalhus, skolor och kyrkor.

Fröléns modernistiska bostadshus på Askrikegatan på Gärdet, utformades som friliggande punkthus med tydliga funktionalistiska drag såsom platta tak, ljusa putsade fasader, runda pelare och fantasifullt utformade balkonger. Ett av hans signum kom att bli utkragande hörnfönster som påminner om burspråk i glas, vilket återkom i flera av hans byggnader. Under 1930-talet fick han även i uppdrag att rita bostäder i Traneberg och Hammarbyhöjden.

Under 1940-talet anlätades Sture Frölén till ett stort antal projekt i Solna och framför allt Huvudsta där ny bebyggelse växte fram. 1947 hade marken i Huvudsta, som hade tillhört Huvudsta gård, sålts till det Wallenbergägda fastighetsbolaget Fastighets AB Valvet, där Fröléns bror Harald Frölén var direktör. Bolaget styckade av och sålde tomter till olika byggmästare och uppdragen gavs ofta till Sture Frölén, sannolikt efter rekommendationer från brodern. I Solna fick Sture Frölén dessutom uppdraget att rita Solna centrum med Solna stadshus.

Även Huddinge kommun berikades med byggnader ritade av Frölén, bl a Huddinge kommunhus där han vann en arkitekttävling med förslaget "Perhaps". Huset stod färdigt 1948 för att 1966 få en tillbyggnad med bibliotek. I Huddinge stod han även som arkitekt till S:t Botvids kapell och till kärnkraftverket Ägesta bruk som invigdes 1964. En annan anläggning av industriell karaktär som uppfördes efter Fröléns ritningar var kraftvärmeverket vid Hässelby strand som stod klart 1959.

Exempel på Fröléns senare verk är Immanuelskyrkan i korsningen Birger Jarlsgatan/Kungstensgatan som uppfördes 1970-74.

Församlingen förvärvade hela kvarteret som förutom kyrkan även innehåller hotell- och kontorsbyggnader. Kyrkan gavs tidstypiska fasader av holländskt tegel med en fristående klockstapel av betong, medan kontor och hotell kläddes med vitt glaserat fasadtegel. Här syns tydligt att Frölén hängde med i tiden, samtidigt som hans enkla och modernistiska stil är omisskännlig.

Sture Frölén uppmärksammas idag för sin omfattande produktion och för den höga kvalitet den alltid höll. Exempelvis ritade han ett stort antal bostadshus i nya stadsdelar under 1930- 50-talen och nästan undantagsvis är hans byggnader mer genomarbetade och intressanta än grannhusen. Han arbetade med en mer noggrann detaljering och bearbetade såväl interiörer som fasader så att de känns ordentligt omhändertagna – utan att tumma på de landvinningar ifråga om form och funktion som han var med om att lansera under 1930-talet. Hans säkra formgivning av bl. a. fönster, portar, räcken, skärmtak och balkonger gjorde honom uppskattad och han fick många uppdrag i miljöer där det fanns extra resurser att satsa, t ex på Östermalm.

Immanuelskyrkan vid Birger Jarlsgatan, fotograferad 2009. Källa: Wikipedia.

Ovan Sture Frölén. Källa: Wikipedia.

Nedan Askrikegatan 7 på Gärdet. Foto Ingrid Wilken 1990. Källa: Digitala stadsmuseet.

FÖRÄNDRINGAR - FÖRTÄTNINGAR

STADSDELEN ÅRSTA

Majoriteten av Årstas bebyggelse uppfördes under mitten av 1940-talet. Sedan dess har förtätning skett framför allt i form av enstaka tillkommande byggnader, men i vissa fall även genom flera hus på samma plats. Exempel på detta finns bl a i anslutning till Sköntorpsvägen där större bebyggelsegrupper tillkom på 1960- 80- och 90-talet. Här finns även ett flertal exempel från 2000-talet. Påbyggnader på gamla hus är ovanligt i stadsdelen med förekommer i kv Åsnen 2, där en befintlig kontorsbyggnad från slutet av 1950-talet byggdes på under 2017 med tre nya byggnadskroppar. Det nya komplexet innehåller både skola, mataffär och bostäder. Förutom att volymerna i projektet är mer storskaliga skiljer sig också utformning och karaktär radikalt från den traditionella i Årsta.

Strax intill uppfördes även en bostadsbyggnad i kv Åsnen 1 under samma år, denna i ett formspråk som mer påminner om lamellerna intill, men med mörka tegelfasader och i en större skala.

Förtätningar har även skett närmare kv Görväln genom bostäderna i kv Skedviken som byggdes 1992 och ett lamellhus i kv Valloxen från 2005, båda i nära anslutning till Årsta torg. Kv Skedviken byggdes på mark som ansågs för kuperad t o m på 1940-talet och höga stödmurar fick uppföras längs Skedsviksvägen då husen placerades kring höjdens kant. Terrängen och höjdskillnaden innebar en dominerande verkan medan material och kulör ansluter till Årstas palett.

Förtätningar i stadsdelen har ofta skett med byggnader av tegel och puts men även träfasader förekommer, som i kv Ylen 1 i korsningen Sköntorpsvägen/Skagersvägen som byggdes 2013. Året därpå utsågs det till Årets Stockholmsbyggnad.

1. Illustration i informationsbroschyr över de nya bostäderna i kv Skedviken. Källa: Broschyr från Riksbyggen.
2. Storskalig påbyggnad i kv Åsnen 2 längs Sköntorpsvägen. I förgrunden nybyggnad i kv Åsnen 4.
3. Nybyggnad i kv Ylen 1, även den längs Sköntorpsvägen, med avvikande fasader av trä.

1

2

3

Illustrationen visar bebyggelsens ålder i Årsta där större delen uppfördes under mitten av 1940-talet. I det aktuella området finns en något större spridning där förtätningar skett både under 1990- och 2000-talet. Illustration Reichmann Antikvarier.

NULÄGE OCH KARAKTÄRSDRAG

STADSDELEN ÅRSTA

I Årsta är den gamla stadsplanen fortfarande läsbar, med grannskapsenheter där bebyggelse placerats i små kluster. Karaktäristiskt för stadsdelen är smalhusen, men även det stora antalet punkthus. Kvarteren är öppna eller halvslutna och skiljs av med parkstråk. 1940-talets luftiga planering har inneburit möjligheter till senare kompletteringar i mer oländig terräng som bergssluttningar men även inom de glest bebyggda kvarteren. Ursprunglig naturmark med berghällar, tall- och lövskog tillsammans med omsorgsfullt inplacerad ny vegetation ger en ombonad karaktär till gårdsrummen och skapar gröna övergångar mellan kvarteren.

Den traditionella kvartersbildningen enligt 1930-talets mönster med parallellt orienterade byggnader för maximalt ljusinsläpp och med bevarad natur ända fram till huset syns i Årstas tidiga smalhusområden. Dessa smala och låga hus kunde enkelt anpassas till terräng och väderstreck. Lite senare gjorde efterkrigstidens stadsplaneideal sig gällande med längor grupperade i halvslutna rum, ofta med lokaler i bottenvåningarna. Vid början av 50-talet hade tankarna om grannskapsenheter utvecklats än mer, vilket åskådliggörs bl a genom Årsta torg.

Årstas olika bebyggelse typer med lamellhus, punkthus, skolbyggnader och industrier eller annan verksamhet. Illustration Reichmann Antikvarier.

GATURUM BRÄNNINGEVÄGEN/ SKEDVIKSVÄGEN

Korsningen Bränningevägen/Skedviksvägen domineras av den stödmur av betong i två nivåer som sträcker sig upp mot bostadshusen på höjden i kv Skedviken. Skedviksvägen som sluttar uppåt med bilparkering på ena sidan och trottoar på den andra, har något av en baksidekaraktär som förstärks av kv Årstalunds garageportar. Från gatans södra del uppfattas inte kv Görväl 1 då byggnaden ligger något tillbakadragen från hörnet. Vid gatans norra del, vid korsningen Erkens Kroken, finns lokaler i bottenvåningen på det ena huset. Gatan svänger sedan tvärt mot kv Skedviken samt övergår i gångvägar norrut.

Bränningevägen å sin sida har trottoarer på båda sidor vägen. I söder finns de rosaputsade lamellhusen i kv Svärdlången som följs av de s k EPA-husens loftgångar i kv Svärdlången. Längs den norra sidan och i anslutning till de båda relativt låga industribyggnaderna finns planterade uppvuxna träd som tillsammans med häckar och planteringar sommardag skapar ett lummigt gaturum. Närmare västerut öppnar sig större parkytor mellan husen. Sett från väster tecknar sig kv Görvåln mer synligt eftersom träden skymmer sikten från andra hållet.

1. Vy mot väster på Bränningevägen med kv Svärdlången 7 till vänster. Till höger skimtar kv Görvåln 1 bakom trädraden. EPA-husen ligger något indragna från gatan och syns därför inte.
2. Skedvikvägen norrut med kv Skedviken uppe på höjden till höger.
3. Skedviksvägen norrut från korsningen Årstavägen. Till höger skimtar kv Årstalund och till vänster punkthus i kv Svärdlången.

1

1. Bränningevägen sedd mot väster från trapporna upp mot kv Årstalund. Till vänster syns lamellhus i kv Svärdlången 7.

2

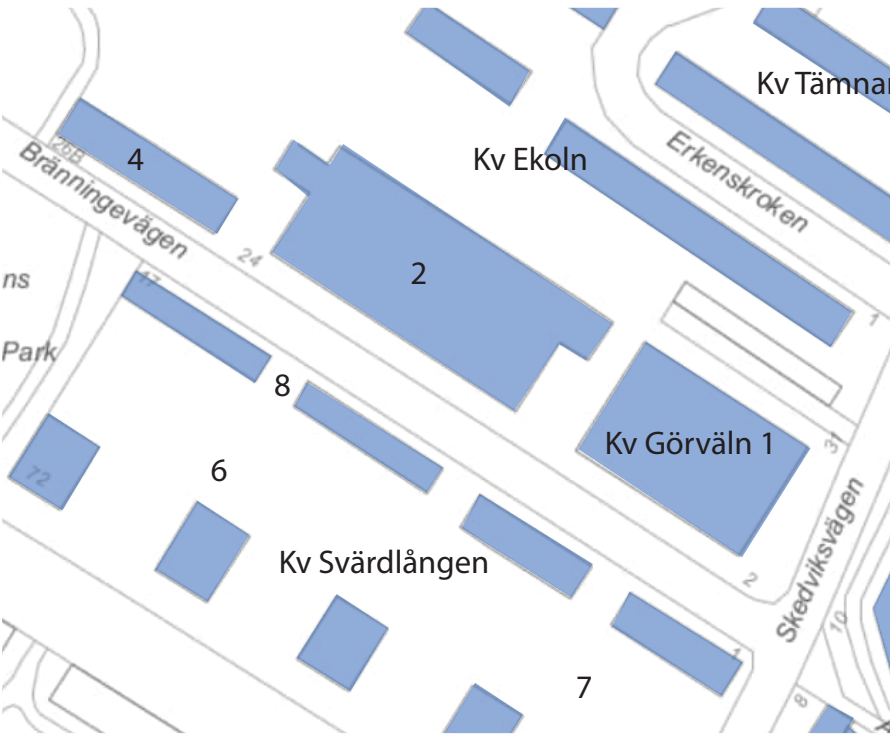
2. Bränningevägen sedd mot öster. Till höger EPA-husen och till vänster kv Görväln 2 under ombyggnad. I bakgrunden Skedviken.

KV GÖRVÄLN 1

Byggnaden i kv Görväln 1 avviker i sitt uttryck från omgivande övervägande bostadsbebyggelse. Huset består av två delar - en lägre f d fabriksdel och en något högre f d kontorsdel. De två delarna har olika fasaduttryck där den lägre består av vit puts med tegelbröstningar och den högre av endast puts med rosafärgade bröstningar. Taket, som är platt på den f d kontorsdelen och svagt sadelformat på fabriksdelen, har en något fasad grå plåtskoning. En uppbyggnad klädd i vit plåt finns på den högre delen medan en valmad taklanternin av törre format har tillkommit på fabriksdelen. Mot väster har huset ett ursprungligt smäckt skärmtak av betong.

Invändigt präglas byggnaden av de ombyggnader som gjorts på 1970- och 90-talet med omgjorda ytskikt på väggar och golv samt installationer och anpassningar för vårdverksamhet. I bottenvåningen av fabriksdelen finns ett rum med två våningar högt i tak som kröns av taklanterninen. Golvet har klinkers från 90-talet och keramikdekorationer på pelarna.

Huvudtrapphuset har delvis ursprungliga golv av vit marmor som också kompletterats med ny sådan. Väggarna i bottenvåningen är klädda med tidstypiskt randig terrazzo i terrakot-färgat och svart. Trappan har stålräcke med överliggare och handledare av lackad furu. Trapp- och plansteg av svart terrazzo.

Den f d personalentrén mot norr har ursprungliga träportar med vindfång och överljus. Här finns en trappa av granit med svarta smidesräcken och ett skärmtak, troligen senare tillkommet.

1. Kv Görväln 1 sett mot sydväst med Skedviksvägen i förgrunden. Den något högre f d kontorsdelen har fasader av puts.
2. Byggnadens södra och västra fasader mot Tämnavägen. Den f d fabriksdelen har fasader av rött tegel och vit puts.

1

2

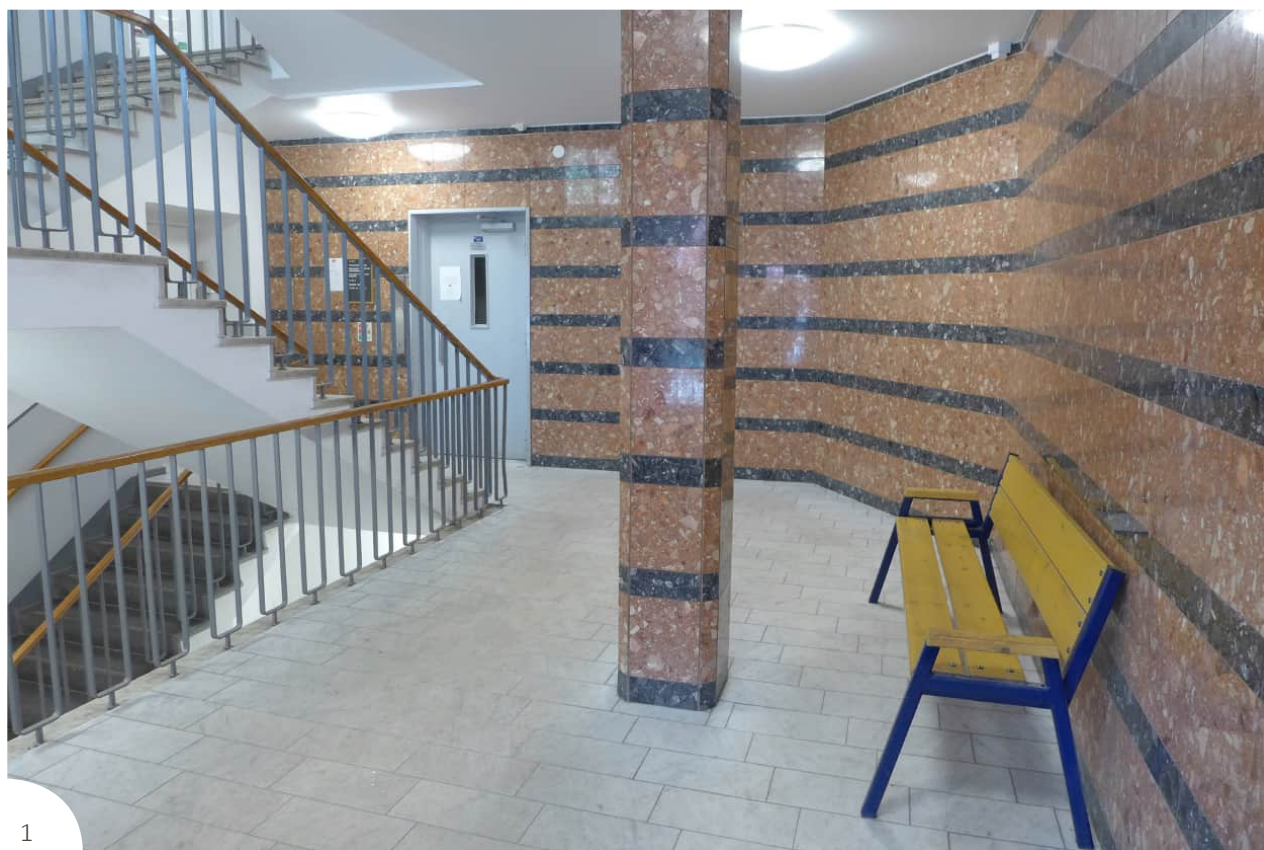
1. Husets västra fasad med det smäckra skärmtaket av betong.
2. Fasad mot norr.
3. F d personalentré mot norr är välbevarad med ursprungligt dörrparti och granittrappa men med sekundärt skärmtak.
4. Entré mot söder i den f d kontorsdelen, numera bl a vårdcentral och tandläkarmottagning. Ursprungliga träd är planterade på rad.

3

4

1. Entré i trapphus som gjordes om med nya ytskikt på 1990-talet.
2. Ljusgården med glanslarnen i den f d fabriksbyggnadens mitt.
3. F d personalentré där glasade träpartier med överljus finns kvar.

KV GÖRVÄLN 2

Det intilliggande huset i kv Görväln 2 är en inustri- och kontorsbyggnad från 1961/62-63 ritad av Gunnar Jacobson och uppfört av byggnadsfirman Ohlsson & Skarne.

Arkitekten Jacobsson ritade flera andra hus i kvarteren intill, bl a de sk EPA-husen på andra sidan Bränningevägen.

Huset är för närvarande under en genomgripande ombyggnad men hade fram tills nyligen en fasad av korrugerad kopparplåt och långa vita fönsterband kring hela fasaderna. Efter ombyggnaden 1976 gavs huset bl a en loftgång mot Bränningevägen som har gemensamma nämnare med loftgångarna på EPA-husen.

Byggnaden kommer nu att få en ny utsida med en gråputsad sockel, hiss- och trapphus klädda med cortenstål och fasadelement av rött tegel. Materialen har en viss koppling till Görväln 1, men innebär samtidigt en förvandling av husets ursprungliga exteriör som närmast utgör en förvanskning.

KV GÖRVÄLN 4

Kvarteret består av ett bostadshus av lamelltyp uppfört 2016. Huset har en rosaröd puts med vita inslag, långsträckta balkonger både mot Bränningevägen och inåt gården och ett asymmetriskt takfall täckt av svart plåt.

1. Nybyggt hus i kv Görväln 4.
2. Kv Görväln 2 under ombyggnad.

KV SVÄRDLÅNGEN 6, 7 OCH 8

Kv Svärdlångan 6 består av tre stycken punkthus från 1946 ritade av Gunnar Jacobson. Byggherre och byggmästare var byggnadsfirman Ohlsson & Skarne. I Kv Svärdlångan 7 finns två stycken lamellhus och två stycken punkthus, även de från 1946 men ritade av Albin Stark. Byggnadsfirman Forss & son AB var både byggherre och byggmästare.

Punkthusen i kv Svärdlångan 6 har sex våningar med ett sadeltak täckt av röda betongpannor. Fasaderna är putsade i vitt med röda burspråk. Balkongerna har rundade hörn med fronter av grå sinuskorrugerad plåt. Fönstren är vita och på senare tid inklädda med aluminium. Entréer mot öster är välbevarade med en spetsbågig omfattning och ursprungliga glasade portar av ek.

Punkthusen i kv Svärdlångan 7 har sex våningar med fasader av gul puts med vita sinuskorrugerade balkongfronter och vita fönster. Sadeltaken är täckta av rött betongtegel och husen har en föskjutning vilket gör att de är bredare i norr än i söder. Entréer med platt skärmtak klätt med kopparplåt med snedställda pelare av granit. Husen har grästäckt förgårdsmark delvis med berg i dagen och uppvuxna björkar och tallar.

De två lamellhusen mot Bränningevägen, det ena med en förskjutning på mitten, har fasader av röd puts och sadeltak belagt med enkupigt lertegel. Mot vägen har husen byggts till med soprum av gult tegel med skärmtak i anslutning till entréerna. Portarna är ursprungliga av ek med liggande glasade fyllningar med en enkel omfattning av gult tegel. De vita fönstren har kompletterats med en utsida av aluminium.

Kv Svärdlångan 8 utgörs av två stycken loftgångshus, de sk EPA-husen, från 1947 ritade av Gunnar Jacobson och medhjälparen Anne-Marie Delwig. I dessa skulle kvinnliga anställda på EPA-varuhuset bo.

Husen har fasader av vit puts med släta band på gavelfasad och mot söder, indragen bottenvåning och sadeltak med enkupigt lertegel. Vid gavlarna finns arkader under huset med runda pelare och plats för parkering. Loftgångar av betong med ursprungliga smäckra svarta smidesräcken. Grå lägenhetsdörrar och gråa fönster mot norr medan fönster och franska balkonger mot söder är röda. Huvudentréer i bottenvåningen av gråmålad träport med glasade smårutor. I detta plan finns även större vita fönster med dubbel korsformad spröjs.

Förgårdsmarken består av asfalterade ytor med mindre planteringar inramade av granitstenar.

Hela kvarteret har en välbevarad 1940-talskaraktär med mycket grönska och näst intill ett parkstråk mellan husen som också fungerar som husens gröna gård. Några förtätningar har inte gjorts, utan strukturen och känslan av hus i park är fortfarande tydlig.

1. EPA-husen i kv Svärdlångan 8 mot söder. HUs franska balkonger vetter mot den gröna gården på baksidan.

2. Punkthus i kv Svärdlångan 6 mittemot EPA-husen. Bakom skymtar punkthus på andra sidan Årstavägen.

3. Punkthus längs Årstavägen med Skedviksvägen närmast i bild.

KV ÅRSTALUND OCH KV ÅRSJÖN

Byggnaderna uppfördes 1951-52 efter ritningar av Erik Ahlsén och Tore Ahlsén på uppdrag av Riksbyggen. Kvarteren har generellt ett annorlunda utseende jämfört med omkringliggande lamellhusbebyggelse där framför allt den något lägre skalan och tegelfasaderna med sin detaljrikedom skiljer ut sig.

Huset i väster längs Skedviksvägen har tre våningar med tegeltäckt sadeltak och fasader av rött tegel. In mot gården är fasaden av ljus puts med fält i rött och rosa i bottenvåningen. Den nedre bostadsvåningen har brunmålade träpanel med omfattning och pelare av betong. I denna våning är fönstren bruna medan de i övrigt är vitmålade. Pelare finns även vid balkongerna som har sinuskorrugerade plåtfasader. Mot Skedviksvägen finns även garageportar med brunmålade träpanel och ursprungliga glasade ekportar.

Mot Årstavägen finns en huslänga med två bostadsvåningar och lokaler i botten. Fasader av rött tegel och balkonger av vit korrugerad plåt tillsammans med vitmålade träpartier karaktäriserar huset. Arkader leder in till Årsta torg där fasaderna istället utgörs av putsade färgade fält.

Kv Årsjön består av en byggnad med en vånings bostäder och butikslänga kombinerat med biograf/Folkets hus. I öster mot Hjälmarsvägen dominerar butikslängan med stora skyltfönster och tegelfasader. In mot Årsta torg i väster är fasaderna putsade i färgglada fält. Här finns även verksamhetslokaler i bottenvåningen.

1. Vy över Årsta torg.
2. Bostads- och butikslänga längs Hjälmarsvägen i öster.
3. Fasad mot Skedviksvägen i kv Årstalund.
4. Gårdssidan av samma hus som på bilden till vänster.

KV SKEDVIKEN

Bebyggelsen i kv Skedviken utgörs av tre stycken knäckta huskroppar som byggdes 1990 för Riksbyggen och ritades av Sirju Spuhl vid A Ett Arkitekter. Husen placerades på en tidigare obebyggd kulle och strax norr om centrum, en plats som tidigare ansetts för kuperad. Förutom bostadsrättslägenheter inrymdes här även ett "miniålderdomshem" och en omsorgslägenhet. Husen utstrålar en tidstypisk både lekfullhet och måttfullhet och består av former och material som är tydligt knutna till årtiondets arkitektoniska uttryck.

Fasaderna är av terrakottafärgat slammat tegel med randiga detaljer i vitt in mot gårdsbildningen. Sadeltaken är klädda med tegel. De vita fönstren är av aluminium liksom balkongernas fronter med fasade hörn som på några ställen utgör loftgångar. De ursprungliga aluminiumportarna är blå. Husen består av högre och lägre delar med plåtklädda pulpettak där de lägre finns mot väster och öster. I anslutning till dessa finns små uteplatser inhägnade av staket eller buskage.

1. Lägre och högre delar mot Skedviksvägen. De lägre delarna har skärmtak och ursprungliga blå portar.

3. Bilfri innergård med lekplats innanför en rundad huskropp. Balkongerna hör till loftgångar.

Fasaderna är lekfullt utformade med utskjutande delar i form av burspråk och frontespiser.

Kvarterets höga, skyddade läge skapar en egen värld på innergården som är svagt kuperad med berg i dagen, en lekplats, gräsytor, träd och planteringar.

KV ERKEN, TÄMNAREN OCH EKOLN

I följande tre kvarter strax norr om kv Görväl 1 uppfördes 1946 ett antal lamellhus med Stockholms Kooperativa Bostadsförening som byggherre och Edvin Engström på Egnahemsbyrån anlätades som arkitekt. Kvarteren har typisk smaluskaraktär där husen placerats in i terrängen i bottenvåningen på huset i kv Ekoln 2 förlades lokaler för en närlivsbutik, allt enligt dåtidens gängse mönster. Samtliga byggnader tilläggsisolerades 1979.

KV ERKEN

Kvarteret består av tre stycken mindre lamellhus som är placerade ovanför varandra i en sluttning och med gavarna mot Erkenkroken. Fasaderna är av terrakottafärgad puts med ljusa fönsteromfattningar och vita fönster som klätt med aluminium. Husen har sadeltak belagt med rött betongtegel. De vita balkongfronterna i plåt är av senare modell, liksom ekportarna med glasade rutor. Kring portarna finns omfattning av gult tegel.

KV TÄMNAREN

Kvarteret består av fyra stycken lamellhus placerade mellan Erkenkroken och Skedviksvägen. Byggnaderna har ett relativt högt läge i sluttningen där murar, trappor och berg i dagen tar upp höjdskillnaderna. Husen tilläggsisolerades 1979 och är av ljusgul puts med vita fönsteromfattningar kring vita aluminiumklädda fönster. Balkongfronterna är också senare tillkomna i trapetskorrugerad vit plåt. Ekportar med glasade rutor har nytillverkats i en anpassad stil och har en omfattning av gult tegel. Sadeltaket är belagt med rött betongtegel.

KV EKOLN

Kv Ekoln 1 och 2 består av en mindre och en större lamellhuslänga. Ekoln 1 består av ett terrakottafärgat putsat hus, likadant som i kv Erken strax ovanför. Huset i Ekoln 2 har istället samma utformning som de gula lamellerna i kv Tämnaren. Mot Erkenkroken finns lokaler i bottenvåningen där fönster- och dörrpartier omfattas av gult kakel med en stående form. Här inrymdes från början bl a en närlivsbutik.

Kv Ekoln har lokaler i bottenvåningen mot Erkenkroken. Bakom huset skymtar glaslanterninen i kv Görväl 1 samt ett av punkthusen i kv Svärblången.

Husen i kvarteren är anpassade efter terrängen och naturstensterrasseringar och trappor av granit med stålräcken tar upp höjdskillnader. Uppvuxna tallar och björkar ger mycket trönska mellan husen och naturmarken är bevärd ända fram till husfasaderna. Erkenkroken är en återvändsgata där ett avgränsat gaturum bildas med planterad förgårdsmark.

1. Det mindre lamellhuset i kv Ekoln.
2. Vy längs Erkens Kroken med det större lamellhuset i kv Ekoln till vänster och kv Tämnaren till höger.
3. Kv Tämnaren till vänster och kv Erken till höger.
4. Kv Tämnaren med portomfattningar av gult tegel. Till vänster skymtar kv Erken.

KULTURVÄRDEN

ÅRSTA MED ÅRSTA CENTRUM

Följande värdering gjordes av Stockholms stadsmuseum 2006:

”Årsta grannskapsenheter

Årsta Centrum med sina berömda konkretistiska fasadmålningar och särpräglade utformning utformades av arkitektbröderna Erik och Tore Ahlsén och blev mycket uppmärksammat när det var nytt. Centrumanläggningen skulle fungera som ett stadsdelscentrum i en stadsdel uppbyggd kring grannskapsenheter. Idéerna bakom centrumets utformning och innehåll hade även en ideologisk grund och en vision om att forma den demokratiska människan i det demokratiska samhället. Den karaktärskapande centrumanläggningen utgör en mycket speciell miljö med både stort miljöskapande- och arkitekturhistoriskt värde. Anläggningen har också ett samhällshistoriskt värde genom tillkomsthistoria.”

Årsta centrum har trots ett antal ändringar genom åren en välbevarad grundstruktur med synnerligen höga arkitektur- och samhällshistoriska värden.

KVARTEREN KRING BRÄNNINGEVÄGEN

Kvarteren längs Bränningevägen har en utpräglad karaktär av grannskapsenhet där lamellhus tillsammans med punkthus på tidstypiskt vis anpassats till den befintliga och ofta kuperade terrängen. Byggnaderna ligger fritt enligt modernistiska ideal och särskilt den generösa gårdsmiljön i kv. Svärdlängen bedöms ge en mycket god bild av stadsbyggnadsidealerna under 1940-talets första del. Upplevelsevärdena är här betydande.

Området och stadsbilden har som helhet miljömässiga värden. Sadeltak och putsade fasader i jordnära färger med återhållsamma dekorationer är tongivande. Förändringsgraden är relativt låg med en välbevarad arkitektur trots viss tilläggsisolering och inklädnad av fönster.

De s k EPA-husen inom Svärdlängen 8 är välbevarade och av stort intresse även på ett nationellt plan som mycket tidiga loftgångshus i Sverige.

Smalhusen vid Erkens Kroken röner inte samma kulturhistoriska intresse genom att de representerar ett stadsbyggande som redan tidigare gjort avtryck på andra håll i Stockholm. Men det lilla grannskapet med en egen rad butiker är ett representativt exempel på smalhusbyggande i skogsterräng och en årsring i SKB:s (Stockholms Kooperativa bostadsförening) utveckling.

1990-talets tillägg genom bebyggelsen i kv Skedviken avviker delvis från mönstret genom bl a form och skala. Kvarteret är ett konsekvent och tydligt bygge från sin tid med radhusliknande lägenheter; en tydlig årsring som vittnar om hur de en gång så skinande nya stadsdelarna från 1900-talets mitt med tiden fick

problem med minskande befolkning och bristande underlag för service. Förnyelsen skedde ofta som här genom modernare bostäder ämnade för familjer. Skedviken är ett utmärkt exempel på denna företeelse men kvarteret har också en dominant verkan mot omgivningen.

PLANOMRÅDET/KV GÖRVÄLN 1

Görväln 1 som tillsammans med Görväln 2 skiljer ut sig i sammanhanget och avviker både till innehåll, utformning och historia. Görväln 2 som i skrivande stund genomgår en ombyggnad som raderar det mesta av byggnadens ursprungliga karaktär bedöms ha begränsade kulturvärden. Det värde som återstår är att byggnaden liksom Görväln 1 representerar strävan att förse stadsdelen med arbetsplatser.

Det finns sedan tidigare två områden för industri i Årsta, som fanns med redan i den ursprungliga planen; de aktuella fastigheterna vid Bränningevägen och sex tomter vid Bolmensvägen/Bolidenplan.

Redan från början var Görväln 1 annorlunda då det i grannskapsplaneringen oftast inte ingick industrier. Här kan därför en tydlig påverkan och inspiration från ABC-konceptet skönjas där också arbetsplatser tillskapades i nära anslutning till hemmet. Industribyggnaderna vid Bolmensvägen ligger längre från övrig bebyggelse och uppfattas därför mer som ett regelrätt industriområde, om än i mindre skala. Dessa byggnader står nu inför förändring då nya bostadskvarter uppförs på platsen. De centrumnära småindustrierna är således ett tynande inslag i Årsta och så även på andra ställen i Stockholm där dessa ofta flyttas längre ut från staden för att i stället ge plats åt bostäder.

Textilfabriken har, även om den numera är ombyggd och fylld med annan verksamhet, samhällshistoriska värden som en del av stadens mångåriga textiltradition med rötter långt bak i tiden. Stockholms industrialisering inleddes inom textil med bl a väveriet Malongen som startades på 1600-talet vid Nytorget via klädesfabriken vid Barnängen där verksamhet bedrevs i olika former från 1700-talet och ända fram till 1952. Warnerkompaniets satsning en bit in på 1950-talet torde vara en av de senaste i denna 300-åriga historia.

Huset i sig är generellt och har egentligen aldrig utstrålat någon specifik koppling till textilindustrin, utan kunde lika gärna ha passerat för någon annan industri. Uppdelningen mellan f d kontor och fabrik avspeglas genom byggnadsdelarnas olika höjd och uttryck och gör således husets disposition avläsbar. Här representerar Görväln 1 en för tiden starkt karakteristisk företeelse, funktionerna är i tidens industriplanläggningar och verkstäder tydligt åtskilda och gestaltade efter respektive funktions behov.

Ändringen av användning från fabrik till bl. a. vårdcentral och förskola har inneburit en förskjutning där byggnaden istället fått en tydligare koppling till Årsta centrum, den utgör nu en förlängning av stadsdelens hjärta. Byggnaden inrymmer nu både arbetsplatser

och social service och utgör en viktig beståndsdel i Årsta. Här har kulturvärden som kan kopplas till grundtankarna för Årsta närmast blivit starkare genom den förändrade användningen. Kopplat till denna omdaning finns den för 1980-talet tidstypiska ljusgården med glastak som bedöms ha vissa kulturvärden.

Byggnaden bevarar till stora delar sin ursprungliga fasad med puts och tegel och ett karaktärsskapande stort och elegant skärmtak mot väster (även skärmtaket vid entrén mot Bränningevägen har värden). Originaldelar i form av t ex dörrar, golv och trappa i det norra trapphuset utgör detaljer med arkitektoniska värden.

Samtidigt har en stor del av den elegans och finess byggnaden ursprungligen uppvisade gått förlorad. Sture Fröléns unika förmåga att förse det rationella med fina proportioner och välarbetade detaljer är inte längre lika uppenbar. Åtgärder som dragit ner intrycket är framförallt bytet av fönster till nya med utsida i metall och en annan indelning än den ursprungliga. Även huvudentrén med grova metallglaspartier och ändring av cykelinfarten från Bränningevägen har påverkat de arkitektoniska värdena. Fläkttrummet som tillkommit på kontorshusets tak har också påverkat helhetsintrycket negativt.

Landskapsarkitekturen som ursprungligen formgavs av den framstående Walter Bauer är delvis välbevarad men spontanvuxen vegetation ger numera ett vildvuxet intryck öster om byggnaden. Den karaktärsfulla trädraden av lönn som utgör en grön ridå längs Bränningevägen är ursprunglig och har miljömässiga värden.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

KV GÖRVÄLN 1

- De två byggnadsdelarnas olika höjd och fasaduttryck som innebär en läsbar uppdelning mellan f d kontor och fabrik
- Fasader med både puts och tegel samt sockel av betong
- Den repetitiva fönstersättningen
- Byggnadens platta tak
- Bevarade originaldetaljer
- Det stora skärmtaket mot väster
- Skärmtak och räcken vid huvudentrén mot Bränningevägen
- Det norra välbevarade trapphuset

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR FÖRÄNDRING

När planområdet och fastigheten ska utvecklas bör det göras med god medvetenhet om fastighetens och närområdets historik och utveckling hittills. Det är också väsentligt att se fastighetens roll i den helhet som stadsdelen Årsta utgörs. När nya tidskikt läggs till är det väsentligt att värdebärande inslag från den ursprungliga och mest tongivande epoken beaktas och att insatserna görs på rätt sätt.

MÖTET MED BRÄNNINGEVÄGEN

Det har tidigare skett tillägg längs Bränningevägen, närmast planområdet i kv Görväln 4, genom ett lamellhus i en till området anpassad skala, karaktär och kulör. Tillägg genom påbyggnad är generellt sett ovanligt i stadsdelen, men förekommer.

Huset inom Görväln 1 utgör en avvikande byggnad i Årsta och behöver därför inte förhålla sig strikt till bostadsbyggnadsmönstret. Bränningevägens karaktärskapande trädrader och planteringar som ger ett lummigt gaturum bör däremot behållas.

ANGREPPSSÄTT

Att utveckla byggnader genom påbyggnad är vanligt förekommande och har gjorts i alla tider. Trots detta är det en utmanande uppgift som det är svårt att ge generella riktlinjer för. Vissa påbyggnader är diskreta upprepningar av det redan befintliga och passerar obemärkt medan andra är effektsökande eller tydligt kontrasterande för att lyfta fram såväl det ursprungliga som det tillagda. Den befintliga byggnadens arkitektur och egenskaper är liksom omgivningens topografi och bebyggelse viktiga förutsättningar som kan peka ut en riktning. De mer spektakulära påbyggnaderna är ofta mest lämpliga i miljöer som redan har starka uttryck eller på platser som behöver vitaliseras. I mer vardagliga miljöer där byggnaderna samverkar till en tydlig helhet kan det vara mer passande med ett mer nedtonat tillägg. I Årsta finns en stadig bas av samverkande lamell- och punkthus som till sin karaktär är lågmälda. Byggnader som har en annan funktion har tillåtits få en mer framträdande arkitektonisk verkan. Hit hör den riksintressanta centrumanläggningen, skolor, kyrkan och byggnader som innehåller arbetsplatser. Den f.d. korsettfabriken Görväln 1 är en av byggnaderna som bryter mönstret och som genom sina befintliga funktioner har en viktig betydelse i stadsdelen. Samtidigt ska byggnadens roll inte överskattas – det är inte fråga om en märkesbyggnad likt den intilliggande centrumbebyggelsen.

Grundläggande för påbyggnadens karaktär är också vad den ska innehålla. Bostäder ger ofta andra ingångsvärden än exempelvis kontor. I det aktuella planarbetet är det bostäder som ska provas. Precis som att åtskillnaden mellan de f.d. industrilokalerna och kontorsdelen är väl avläsbara i volym och fasad - detta är ett värdebärande karaktärsdrag - bör användningen bostad vara lätt

avläsbar i volymtillägget. Det kan till exempel åstadkommas genom fönstersättning som visar att olika rum har olika funktion eller genom inslag som ofta hör bostäder till (men är ovanligt för andra ändamål) - exempelvis franska fönster/franska balkonger.

Den befintliga byggnadens stomme sätter konstruktivt ramarna för påbyggnaden och att låta stommen även styra den arkitektoniska utformningen för tillägget kan vara en möjlig väg. Den befintliga byggnaden, särskilt industridelen, har ett tydligt modul- och upprepningsmotiv kopplat till stommen.

En särskilt betydelsefull fråga från kulturhistorisk synpunkt är mötet mellan befintlig och ny volym. För byggnader med en tydlig, markerad och kanske utkragande takfot blir det naturligt avläsbart när en ny byggnadsvolym ansluts ovan en sådan. Den befintliga byggnaden har en inåtlutande takfot inklädd i plåt (gäller både kontor- och industridelen) och därmed är situationen mindre självklar. Det kan då behövas någon typ av midja som ger en god övergång och som kan medge att befintlig byggnads takfotsutformning kan vara fortsatt igenkännlig även efter påbyggnad.

SKALA

Industribyggnaden har ett helt annat djup än de befintliga smala bostadshusen i närheten, medan höjden är måttlig med ett flackt tak åt väster. At öster är den något högre i och med kontorsdelens extra våning och takuppyggnad, men konkurrerar ändå inte med intilliggande bebyggelse, delvis tack vare det sluttande läget.

Byggnaden ligger lågt i en topografi som är rejält kuperad mot öster men flackare mot väster. I relation till Skedvicksvägen ligger byggnaden påtagligt lågt nedanför en markant sluttning. Topografin i öster har också accentuerats av 1990-talsbebyggelsen i kv Skedviken som med betydande byggnadshöjder och höga stödmurar tornar upp sig långt ovan Görväln 1.

Huset har därför relativt goda förutsättningar för tillägg i höjd och principen med en högre och lägre del kan med fördel bibehållas eller förstärkas med tanke på de topografiska förhållandena. Från kulturhistorisk synpunkt finns inga tydliga ramar att ge. Med tanke på att byggnaden till sin historik, sitt uttryck och sin volym helt skiljer sig från byggnaderna vid Bränningevägen finns inga kulturhistoriska skäl att låta bebyggelsen där vara styrande. Den nya skalan som påbyggnaden innebär bör dock utvärderas från strategiska punkter.

SKUGGNING

Under den tid då Årsta byggdes ut, och även då Görväln 1 uppfördes, lades mycket stor vikt vid att låta bostadshusens fasader vara solbelysta i den utsträckning som ansågs möjlig. Eftersom denna strävan var så grundläggande inom det typ av stadsbyggande som Årsta representerar bedöms solljusbelysningen av fasaderna vara ett betydelsefullt kulturhistoriskt karaktärsdrag. Volymtillägg inom Görväln 1 bör därför inte skugga fasaderna inom Ekoln 2 mer än byggnaderna där (kv Ekoln och Tämnaren) gör sinsemellan.

MATERIAL OCH KULÖR

Valet av fasadmaterial och kulör för påbyggnaden är avhängigt vilket huvudsakligt arkitektoniskt angreppssätt som tillämpas.

Det befintliga huset har målad betong, puts och tegel som karaktärsbärare i fasaden. Materialen representerar byggnadernas inbördes relation och kan ses som starkt tidstypiska, den rosa kulören på kontorsdelen undantagen.

Industribyggnader (även f.d. sådana) och kontor bör från kulturhistorisk synpunkt ha en utformning och verkan som skiljer sig från den stora massan av bostadshus, skillnader däremellan bör inte utjämnas. Tillägget bör trots att det föreslås vara en bostadsbyggnad inte bidra till att släta ut skillnaden mellan Görväln 1 och omgivningen eller den inbördes relationen inom fastigheten.

KÄLLFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Björk, Cecilia & Reppen, Laila, Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880-1980, Svensk byggtjänst, Stockholm 2016

Söderström, Göran (red), Stockholm utanför tullarna; nittiosju stadsdelar i ytterstaden. Stockholm 2003

OTRYCKTA KÄLLOR

Seriebyggda smalhus i LM-staden, Backlund, Ann-Charlotte och Nygren, Ann-Sofie. I: Stadsvandringar nr 10 1987, stockholms stadsmuseum.

Kulturmiljöanalys Nya Tisaren, dat 2022-05-10, Reichmann Antikvarier AB.

Skedviken, 119 nya bostadsrätter vid Årsta torg. Broschyr från Riksbyggen, 1992.

Vårdprogram Årsta centrum, dat 2016-07-07, Reichmann Antikvarier AB.

ARKIV

Stadsbyggnadsnämndens arkiv

HISTORISKA KARTOR OCH BILDER

Stockholms Stadsmuseum (SSM) via Stockholmskällan och Digitala Stadsmuseet

Digitalt museum

Lantmäteriet

Flickr

Tyréns Sverige AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

TYRÉNS